

De kronkelige wegen naar adaptieve landbouw

Evaluatie Proeftuin Krimpenerwaard

Bas Breman, Wiebren Kuindersma en Thomas Mattijssen

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

De kronkelige wegen naar adaptieve landbouw

Evaluatie Proeftuin Krimpenerwaard

Bas Breman¹, Wiebren Kuindersma¹ en Thomas Mattijssen²

1 Wageningen Environmental Research

2 Wageningen Economic Research

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Environmental Research en Wageningen Economic Research en gefinancierd vanuit de Proeftuin Krimpenerwaard.

Wageningen Environmental Research
Wageningen, februari 2022

Gereviewd door:
Carlijn Savelkous, Wageningen Economic Research

Akkoord voor publicatie:
Corine van As, teamleider team regionale ontwikkeling en ruimtegebruik,
Wageningen Environmental Research

Rapport 3149
ISSN 1566-7197

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Breman, B.C., W. Kuindersma, T. Mattijssen, 2022. *De kronkelige wegen naar adaptieve landbouw; Evaluatie Proeftuin Krimpenerwaard*. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 3149. 58 blz.; 10 fig.; 1 tab.; 20 ref.

De Proeftuin 'Trots op de Krimpenerwaard' (2018-2022) had als doelstelling om in de Krimpenerwaard een beweging naar adaptieve landbouw op gang te brengen. De Proeftuin is gemonitord en geëvalueerd middels een proces van reflexieve monitoring. De belangrijkste bevindingen zijn gebundeld in dit rapport. Uit de evaluatie blijkt dat de Proeftuin heeft bijgedragen aan een voorzichtige beweging binnen de landbouw in het gebied. Deze beweging is echter nog kwetsbaar en niet zonder slag of stoot tot stand gekomen. Om aansluiting te houden bij het gebied, heeft de Proeftuin zichzelf ook adaptief moeten tonen en tussentijds een aantal aanpassingen in de organisatiestructuur en projecten doorgevoerd. Dit was een belangrijke randvoorwaarde voor het welslagen van de Proeftuin, maar het is voor een deel ook ten koste gegaan van het innovatieve karakter. Dit leidt onder andere tot de vraag of de ingezette beweging voldoende is om in te spelen op de grote opgaven die op het gebied afkomen.

Trefwoorden: Proeftuin, Krimpenerwaard, Adaptieve Landbouw, Innovatie, Reflexieve Monitoring, Gebiedsgericht beleid, Veenweide, Bodemdaling

Dit rapport is gratis te downloaden van <https://doi.org/10.18174/564280> of op www.wur.nl/environmental-research (ga naar 'Wageningen Environmental Research' in de grijze balk onderaan). Wageningen Environmental Research verstrekt geen gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2022 Wageningen Environmental Research (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, www.wur.nl/environmental-research. Wageningen Environmental Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Wageningen Environmental Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Environmental Research werkt sinds 2003 met een ISO 9001 gecertificeerd kwaliteitsmanagementsysteem.

In 2006 heeft Wageningen Environmental Research een milieuzorgsysteem geïmplementeerd, gecertificeerd volgens de norm ISO 14001.

Wageningen Environmental Research geeft via ISO 26000 invulling aan haar maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Wageningen Environmental Research Rapport 3149 | ISSN 1566-7197

Foto omslag: Bron VIC – Veenweide Innovatiecentrum

Inhoud

Verantwoording	5
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	14
1.1 Achtergrond	14
1.2 Organisatie van de Proeftuin	14
1.3 Reflexieve monitoring	15
1.4 Vraagstelling	16
1.5 Onderzoeksmethoden	16
1.6 Leeswijzer	17
2 Procesbeschrijving	18
2.1 Inleiding	18
2.2 Aanleiding voor de Proeftuin	18
2.3 De start van de Proeftuin	19
2.4 Richtingenstrijd binnen de proeftuin	20
2.5 Proeftuin in rustiger vaarwater	21
2.6 Vervolg van de Proeftuin in gebiedsprocessen	21
3 Sturing van de Proeftuin	23
3.1 Inleiding	23
3.2 Voortrekkersrol van de gemeente	23
3.3 Samenstelling stuurgroep en relatie met expertgroep	24
3.4 Focus op innovatieve projecten	25
3.5 Communicatie over de Proeftuin	26
3.6 Reflexieve monitoring	28
4 Ervaringen vanuit de projecten	30
4.1 Inleiding	30
4.2 Projecten voorbij bestaande bedrijfssystemen	31
4.3 Projecten vanuit bestaande bedrijfssystemen, van bovenaf geformuleerd	34
4.4 Mijn Koers	38
5 Beweging in en om de Proeftuin	41
5.1 Inleiding	41
5.2 Beweging van de landbouw in de Krimpenerwaard	41
5.2.1 Weerstand vanuit het gebied	42
5.2.2 Onduidelijkheid over de koers	42
5.2.3 Beperkte ruimte voor landbouwbedrijven om te experimenteren	43
5.3 Beweging in de buitenwereld	43
5.4 Beweging van de Proeftuin zelf	45
6 Samenvattende conclusies en lessen voor toekomstige ontwikkelingen in de Krimpenerwaard	48
6.1 Conclusies	48
6.2 Aanbevelingen	50
Literatuur	54

Bijlage 1	Overzicht projecten Proeftuin	55
Bijlage 2	Samenstelling Stuurgroep	56

Verantwoording

Rapport: 3149

Projectnummer: 5200045292

Wageningen Environmental Research (WENR) hecht grote waarde aan de kwaliteit van zijn eindproducten. Een review van de rapporten op wetenschappelijke kwaliteit door een referent maakt standaard onderdeel uit van ons kwaliteitsbeleid.

Akkoord Referent die het rapport heeft beoordeeld,

functie: senior onderzoeker Wageningen Economic Research

naam: Carlijn Savelkouls

datum: Januari 2022

Akkoord teamleider voor de inhoud,

naam: Corine van As (team regionale ontwikkeling en ruimtegebruik, Wageningen Environmental Research)

datum: Januari 2022

Woord vooraf

Al doende leert men

Geachte lezer,

Voor u ligt de monitoringsrapportage van de Proeftuin 'Trots op de Krimpenerwaard'. Het monitoringsproject is een van de vele projecten die de afgelopen 3,5 jaar in de Krimpenerwaard zijn uitgevoerd.

De vraagstelling van het project monitoring was: wat gebeurt er in de mindset van mensen tijdens de looptijd van de Proeftuin? Een manier van monitoren die redelijk uniek is, en dus veel meer is dan de vragen wat zijn de doelen en worden deze gehaald?

In deze monitoring zijn tussentijds steeds vragen gesteld aan betrokkenen: zijn jullie tevreden over het verloop en de werkwijzen van de Proeftuin en wat kan beter of moet anders? Zet het mensen voldoende aan het denken en wat neemt men mee naar de toekomst?

Vooraf waren er ook bij ondergetekende best wat vraagtekens: heeft het zin om met zo'n vraagstelling te werken, is het wel in beeld te brengen? In mijn woorden "Wordt het niet te zweverig?"

Niets is minder waar gebleken: het rapport geeft een helder beeld van wat er gebeurde in de 3,5 jaar van de Proeftuin, waar het goed ging en waar minder. Met heldere leerpunten en aanbevelingen voor de toekomst in de Krimpenerwaard en daarbuiten.

Door tijdens het proces steeds te monitoren wat er gebeurde in de Krimpenerwaard kon al vroeg gekeken worden waar bijgestuurd kon en soms ook moest worden.

Een manier van werken die navolging verdient bij andere projecten en gebiedsprocessen, waar het in de praktijk meestal toch zo is dat aan het einde van het proces pas wordt geëvalueerd.

Na 3,5 jaar experimenteren in de Proeftuin is er veel geleerd door de deelnemers, maar ook door onderzoekers en andere betrokkenen. Er is veel werk verzet waarvan soms gezegd kan worden "dit is het en hier stopt het", maar waar veel vaker gezegd kan worden "dit verdient navolging en hier kunnen en willen de ondernemers en beleidsmakers in de Krimpenerwaard mee aan de slag". Op enkele projecten volgt een landelijke uitrol omdat het veelbelovend is voor andere delen van Nederland, zoals het project 'Klei in Veen' en hopelijk ook het project 'Monitoring'.

Als voorzitter van de Stuurgroep van de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard ben ik daadwerkelijk trots op wat er gepresteerd is. Ook ik heb weer veel geleerd.

Dank aan alle deelnemers, onderzoekers en andere betrokkenen. Dank ook aan de financiers van de Proeftuin. Maar zeker ook dank aan de gemeente Krimpenerwaard die de nek voor deze Proeftuin heeft uitgestoken zoals je dat bij gemeenten zelden ziet.

En als laatste dank aan de onderzoekers van de WUR voor alle gesprekken die zij gevoerd hebben met alle betrokkenen, de analyses die zij gemaakt hebben en het aan het papier toevertrouwen van hun bevindingen.

Namens de stuurgroep Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard,
Arie Verhorst

Samenvatting

De belangrijkste bevindingen uit de evaluatie proeftuin Krimpenerwaard:

1. In de Proeftuin Krimpenerwaard is een voorzichtig begin gemaakt met de beoogde beweging in de landbouw. Deze beweging is nog wel kwetsbaar en vanuit de landbouwsector zijn er nog veel praktische en principiële bezwaren tegen verschillende beoogde innovaties en beleidsdoelen, vooral indien deze relatief ver afstaan van de gangbare bedrijfsvoering in de Krimpenerwaard, zoals verdere vernatting en daarop aangepaste bedrijfssystemen.
2. De Proeftuin heeft de eigen doelstelling tussentijds bijgesteld: van een focus op een beweging naar adaptieve landbouw naar een beweging in het algemeen. Hierdoor steeg het vertrouwen en de deelname van agrariërs in de Proeftuin, maar kwam de nadruk hier ook meer te liggen op aanpassing van de huidige bedrijfsvoering en minder op innovatie en de ontwikkeling van nieuwe vormen van landbouw.
3. In de sturing van de Proeftuin is aanvankelijk te weinig verbinding gelegd met lokale agrarische organisaties en te weinig rekening gehouden met probleempercepties van lokale ondernemers. Mede hierdoor kwam het draagvlak voor de Proeftuin onder druk te staan. Dit is verbeterd door meer nadruk te leggen op projecten die dichterbij de lokale ondernemers staan en ook door de participatie van lokale vertegenwoordigers in de stuurgroep.
4. Voor het voortzetten van de beweging in de Krimpenerwaard is het belangrijk dat lokale partijen en ondernemers betrokken blijven, overheden duidelijkheid geven over de beleidsdoelen voor de Krimpenerwaard en erin slagen om innovaties te koppelen aan praktische projecten met directe betekenis voor bestaande ondernemers.

Start Proeftuin en reflexieve monitoring

In 2018 is op initiatief van de gemeente Krimpenerwaard de Proeftuin 'Trots op de Krimpenerwaard' in het gebied van start gegaan. In deze Proeftuin werken melkveehouders, overheden, onderzoekers, adviseurs en anderen samen aan een blijvende rol voor de landbouw in de Krimpenerwaard. Idee bij aanvang was dat de landbouw in beweging moest komen om meer 'adaptief' te worden door zich aan de natuurlijke omstandigheden aan te passen en op deze wijze gezond voedsel met passende verdiensten te produceren.

Om te monitoren of en hoe deze beweging op gang komt, is het project 'reflexieve monitoring' opgestart. Het bijzondere van deze vorm van monitoring is dat niet alleen achteraf, maar ook tijdens de looptijd van de proeftuin de verschillende interne en externe ontwikkelingen in beeld zijn gebracht. De inzichten vanuit deze monitoring zijn ook actief ingebracht in het proces, waardoor doelen en werkwijzen tussentijds konden worden bijgesteld. Deze rapportage betreft de eindevaluatie van de Proeftuin vanuit het project reflexieve monitoring.

Doel en uitvoering evaluatie

Het doel van deze evaluatie was om de belangrijkste resultaten en lessen van de Proeftuin Krimpenerwaard in beeld te brengen. Voor de evaluatie is gesproken met een groot aantal (ongeveer 30) betrokkenen bij de Proeftuin, waaronder stuurgroepleden, projectleiders, deelnemers aan de projecten en een aantal andere 'sleutelfiguren' uit de Krimpenerwaard. Daarnaast is gebruikgemaakt van de bevindingen uit eerdere tussentijdse rapportages en observaties vanuit het project reflexieve monitoring en van overige schriftelijke en digitale bronnen.

De evaluatie is opgebouwd aan de hand van vier 'thema's': het procesverloop, ervaring met de sturing van de Proeftuin, ervaringen vanuit de projecten en reflectie op de beweging in en om de Proeftuin.

Procesverloop

De Proeftuin had een looptijd van ongeveer 3,5 jaar: van medio 2018 tot eind 2021. Binnen deze looptijd zijn grofweg vier fases te onderscheiden. In de eerste fase, van ruim een jaar, lag de nadruk op het opstarten en inrichten van de Proeftuin. De Proeftuin was hierbij bedoeld om ook de landbouw in de Krimpenerwaard toekomstperspectief te bieden. Daarbij lag het zwaartepunt op het verkennen van en

experimenteren met adaptieve landbouw in een eerste lichting Proeftuinprojecten, die vooral vanuit de stuurgroep en betrokken onderzoekers waren geformuleerd.

In fase twee (2019-2020) leidde het experimentele karakter van de Proeftuin gaandeweg tot meer onrust en weerstand vanuit het gebied. Met name binnen de agrarische sector bestond het gevoel dat de Proeftuin onvoldoende aansloot bij de wensen en ideeën vanuit de sector en het gebied zelf. Deze onrust werd gevoed door een aantal gelijktijdige ontwikkelingen buiten de Proeftuin die het gevoel van onvrede in de agrarische sector uitvergrootten. Het meest in het oog springende voorbeeld daarvan waren de besluitvorming en de protesten rondom stikstof. Deze onvrede leidde begin 2020 tot een protest(brief) vanuit de gezamenlijke agrarische organisaties in de Krimpenerwaard waarin de voortgang van de Proeftuin ter discussie werd gesteld.

In fase 3 (2020) werd mede door dit protest door de stuurgroep besloten om de Proeftuin op een aantal onderdelen anders te organiseren. Zo kwam er een aantal nieuwe lokale leden in de stuurgroep en besloot de onafhankelijke voorzitter zijn plaats af te staan. Ook werd er een aantal nieuwe projecten opgestart, deels aangedragen vanuit de agrarische sector. Dit werd ook mogelijk gemaakt door nieuwe cofinanciering vanuit de regiodeal Groene Hart. In het nieuwe project Mijn Koers werd ook gekozen voor een andere benadering waarin de motivatie en ideeën van de ondernemers zelf het vertrekpunt vormden voor een verkenning van toekomstige bedrijfsvoering.

Hierdoor kwam de Proeftuin in fase 4 (vanaf medio 2020 tot eind 2021), waarin sprake is van nieuwe energie en hersteld vertrouwen. Het aantal deelnemers aan projecten in de Proeftuin en ook het verdere bereik groeit geleidelijk. Bovendien is er een aantal projecten, waaronder 'Klei op Veen', 'Adaptief watermanagement' en 'Mijn Koers', dat ook onder lokale ondernemers een groeiend enthousiasme opwekt. Het lokale sentiment ten aanzien van de Proeftuin wordt voorzichtig positiever, waarbij ook moet worden opgemerkt dat er nog steeds kritische geluiden zijn en dat het vertrouwen nog broos is.

Sturing van de Proeftuin

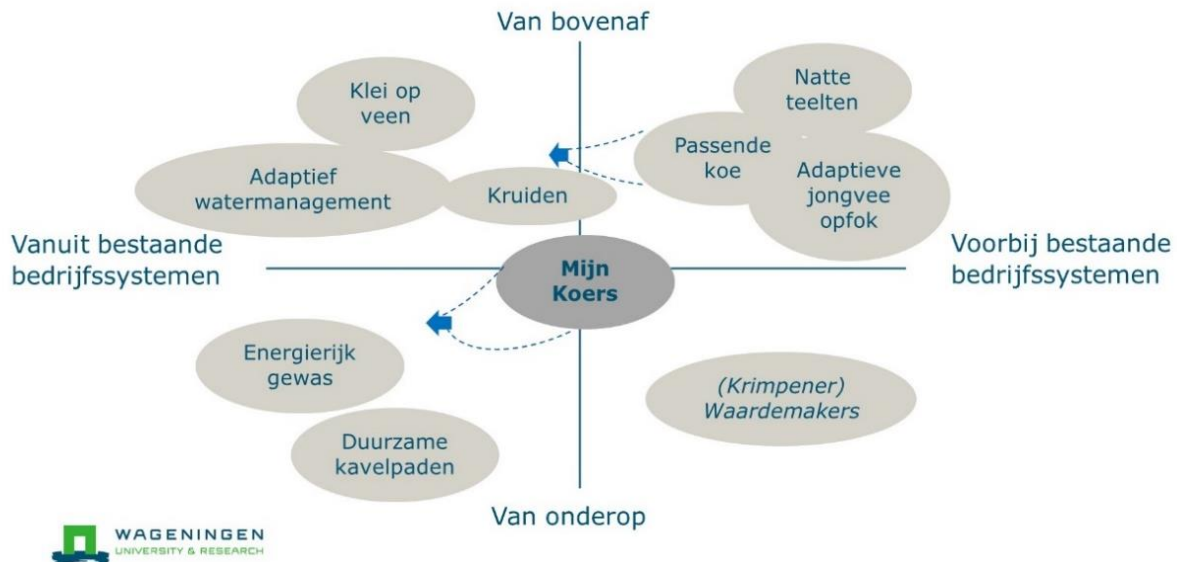
Bij de analyse van de sturing van de proeftuin kwamen de volgende aandachtspunten naar voren:

1. De actieve rol van de gemeente was een succesfactor voor de Proeftuin. Betrokken partijen hebben vooral veel expliciete waardering voor de rol van de betrokken wethouder en ambtenaar van de gemeente. Dit had zowel betrekking op de investeringen aan de voorkant alsook de wijze waarop is omgegaan met de weerstand en aanpassingen tijdens het traject. Het is nu wel cruciaal dat de gemeente de innovaties en boeren ook bestuurlijk en ambtelijk blijft steunen en dat het gedachtegoed achter de Proeftuin ook breder verankerd wordt in de gemeentelijke organisatie.
2. De stuurgroep concludeert dat het achteraf beter was geweest om betrokkenen vanuit het gebied en de agrarische sector direct vanaf het begin bij de stuurgroep te betrekken. Deze partijen hadden wel zitting in de expertgroep, maar omdat het onvoldoende is gelukt om hiermee de verbinding tussen de Proeftuin en het gebied te leggen, bleef de afstand van de gebiedspartijen tot de proeftuin in eerste instantie te groot.
3. Een andere conclusie is dat de Proeftuin door de financieringsstructuur aanvankelijk te veel 'dichtgetimmerd' zat, waardoor er nog maar weinig ruimte was voor inbreng van projecten uit het gebied. Gaandeweg is hier alsnog wel meer ruimte voor gecreëerd, door een aantal lopende projecten te beëindigen en extra financiering via de Regiodeal Bodemdaling Groene Hart aan te vragen. De sterkere focus op projectideeën vanuit het gebied is wel ten koste gegaan van het meer experimentele en innovatieve karakter van de Proeftuin. Sommige stuurgroepleden ervaren dit als een gemiste kans, vanuit de overtuiging dat er écht innovatieve ontwikkelingen nodig zijn om de agrarische sector ook op de langere termijn perspectief te bieden.
4. Succesfactoren voor het functioneren van de Proeftuin waren verder de ruimte binnen de Proeftuin voor vernieuwende en verfrissende vormen van communicatie en de keuze voor reflexieve monitoring in plaats van een meer statische klassieke monitoring op vooraf vastgestelde criteria. Volgens de betrokken stuurgroepleden hebben deze vormen van communicatie en monitoring een positieve impact gehad op de uitstraling en het aanpassingsvermogen van de Proeftuin.

Ervaringen vanuit de projecten

Bij de analyse van de projecten en de ervaringen van projectleiders en deelnemers hebben we grofweg onderscheid gemaakt tussen vier clusters projecten, op basis van de oorsprong van de projecten en het type agrarische bedrijfsvoering.

Typologie projecten

Figuur S1 Typologie van projecten uit de Proeftuin (met een aantal voorbeeldprojecten).

In het eerste cluster lag het zwaartepunt van de Proeftuin op innovatieve projecten die waren aangedragen vanuit de Proeftuin en die verder afstonden van de huidige agrarische praktijk. Voorbeelden hiervan zijn het project 'Natte teelten' en (in eerste instantie) 'Passende koe'. Deze innovatieve projecten hebben niet geleid tot groot enthousiasme en/of deelname vanuit het gebied. Sterker nog, een deel van de onrust in het gebied hing samen met de beeldvorming rondom en weerstand tegen deze projecten. Toch hebben ook deze projecten bijgedragen aan de discussie in het gebied en daarmee een bijdrage geleverd aan de gerealiseerde beweging.

Daarnaast waren er een aantal projecten die weliswaar ook zijn aangedragen vanuit de Proeftuin, maar wel dichterbij de bestaande agrarische bedrijfsvoering stonden. Voorbeelden hiervan zijn onder andere 'Klei op veen' en 'Adaptief watermanagement'. Deze projecten konden op meer draagvlak/enthousiasme rekenen onder agrariërs in het gebied. De positieve ervaringen en beeldvorming rondom deze projecten hebben ook bijgedragen aan het draagvlak en enthousiasme ten aanzien van de proeftuin in algemene zin. Kritische kanttekeningen bij deze projecten hebben betrekking op de praktische en meer grootschalige toepasbaarheid in het gebied alsook op het minder innovatieve karakter van sommige projecten uit dit cluster.

Het derde en vierde cluster aan projecten gaat vrijwel geheel uit van de persoonlijke drijfveren en ideeën van ondernemers uit de Krimpenerwaard. Het verschil hierbij is dat het derde cluster vooral aansluit bij de huidige bedrijfsvoering, terwijl het vierde cluster echt voorbij de bestaande bedrijfsvoering gaat. Een belangrijk voorbeeld uit het derde cluster is het project 'Mijn koers', waarin samen met boeren uit de Krimpenerwaard is gekeken naar de toekomstvisie voor hun bedrijf. In dit project stond van tevoren niet vast in welke richting het project en de ondernemers zich zouden ontwikkelen. Volgens de meeste betrokkenen heeft dit project een positieve invloed gehad op het draagvlak voor de Proeftuin en een belangrijke bijdrage geleverd aan de gerealiseerde beweging. Succesfactor was juist dat de betrokken ondernemers het gevoel kregen dat er ruimte was voor hun eigen inbreng en dat er naar hen geluisterd werd. De collectieve aanpak (in groepjes) zorgde ook voor meer onderlinge verbondenheid tussen ondernemers uit het gebied. Het vierde cluster bevat slechts één project waarvan werd geconcludeerd dat het in de praktijk niet bleek te werken.

Beweging in en om de Proeftuin

Een belangrijke doelstelling bij aanvang van de Proeftuin was om een beweging richting adaptieve landbouw op gang te brengen. Op basis van onze analyse en de gesprekken met betrokkenen constateren wij dat de Proeftuin inderdaad heeft bijgedragen aan een voorzichtige beweging van de landbouw in de Krimpenerwaard. Dat is onder andere zichtbaar in de groeiende deelname van agrariërs aan Proeftuinprojecten en het feit dat een aantal excursies en bijeenkomsten in de laatste 1,5 jaar van de Proeftuin op de nodige positieve belangstelling kon rekenen.

Tegelijkertijd is ook duidelijk dat deze beweging nog kwetsbaar is en dat er ook nog steeds een onderstroom is van mensen (en agrariërs) die vraagtekens plaatsen bij nut en noodzaak van de Proeftuin en meer in het algemeen bij de maatschappelijke ontwikkelingen die aanleiding zouden geven tot innovaties in de agrarische sector. Volgens sommige betrokkenen is het adaptieve karakter van de projecten uit de Proeftuin ook wel minder dan oorspronkelijk beoogd.

De (voorzichtige) beweging in de Krimpenerwaard is tot stand gekomen in een bijzonder onrustige periode en omgeving, waarbij ook de buitenwereld volop in beweging was. In de afgelopen 3 à 4 jaar zijn er verschillende ontwikkelingen geweest die ook van invloed zijn op de toekomst van de Krimpenerwaard. Voorbeelden hiervan zijn onder andere de besluitvorming rondom het Natuurnetwerk, stikstof, het Klimaatakkoord, bodemdaling en corona. Deze ontwikkelingen zijn niet los te zien van de dynamiek in de Proeftuin. Een deel van de betrokkenen raakte murw en onverschillig door alle ontwikkelingen. Bij anderen leidde het tot toenemende frustratie en verzet. In die zin is het best bijzonder dat de Proeftuin gaandeweg toch het nodige enthousiasme en lokale betrokkenheid heeft weten te genereren.

Om beweging rondom de landbouw in het gebied op gang te brengen, heeft de Proeftuin zelf ook moeten bewegen. De belangrijkste beweging binnen de Proeftuin is geweest dat de focus langzamerhand is verschoven van een focus op dé beweging naar adaptieve landbouw, naar een focus op beweging in het algemeen. Te veel focus vanuit de Proeftuin op een bepaalde vorm van adaptieve landbouw stond de beweging in het gebied juist in de weg en is daarom deels losgelaten. Gaandeweg heeft een meer sturende, richtinggevend benadering plaatsgemaakt voor een meer vraaggeoriënteerde beweging. Naast een focus op techniek en inhoud in de projecten kwam er ook meer aandacht voor de mens en het proces. Hiermee heeft de Proeftuin meer aansluiting weten te vinden bij het gebied. Dit is wel (deels) ten koste gegaan van het experimentele/innovatieve karakter van de projecten.

Aanbevelingen

De ervaringen uit de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard leiden tot de volgende aanbevelingen voor toekomstige gebiedsprocessen in de Krimpenerwaard:

1. Betrek gebiedspartijen vanaf de start bij het gebiedsproces. In de Proeftuin is aanvankelijk een weloverwogen keuze gemaakt om gebiedspartijen enigszins op afstand te houden, maar dit leidde uiteindelijk tot een gebrek aan draagvlak en betrokkenheid. Een belangrijke voorwaarde voor die betrokkenheid is dat de gebiedspartijen zich ook onderling goed weten te organiseren.
2. Overheden moeten blijvend investeren in het gesprek en de relatie met gebiedspartijen. Vertrouwen komt te voet en gaat te paard. De voorzichtige verbindingen die tot stand zijn gekomen, vragen om verdere versterking. Ook de kritische onderstroom vraagt om een luisterend oor. Onderdeel van dit gesprek en deze relatie is ook de erkenning van lokale kennis en praktijken. Waardering en beloning voor ondernemers die al vooroplopen in bepaalde ontwikkelingen, bijvoorbeeld doordat zij van oudsher al boeren onder natte omstandigheden, kunnen daar deel van uitmaken. Dit is ook belangrijk vanuit het oogpunt van sociale rechtvaardigheid.
3. Overheden dienen meer duidelijkheid te bieden over de concrete doelen en ambities voor de Krimpenerwaard. Er komt heel veel nieuw beleid op de Krimpenerwaard af, maar op veel gebieden zijn de doelstellingen nog niet helder of is nog onduidelijk hoe landelijke doelstellingen zich vertalen naar de lokale praktijk en wat dit betekent voor lokale ondernemers. Veel betrokkenen zien door de bomen het bos niet meer. Deze onduidelijkheid zorgt voor onrust en onbegrip.
4. Combineer innovatieve projecten met meer praktische projecten die beter aansluiten bij de bestaande bedrijfsvoering. Ruimte laten voor dit soort praktische projecten die ook invulling geven aan concrete vragen en behoeften vanuit het gebied kan uiteindelijk ook het draagvlak voor de Proeftuin als geheel (en dus ook voor de meer innovatieve projecten) versterken. Indien de onderzoeksvragen niet direct uit

het gebied komen, is een extra inspanning nodig om deze vragen op te halen en/of te vertalen naar concreet uitvoerbare projecten of experimenten.

5. Betrek naast de agrarische sector ook de bredere omgeving bij de beoogde/benodigde beweging. Daarbij valt te denken aan erfbetreders (leveranciers, afnemers, adviseurs) die vaak nog adviseren en denken vanuit bestaande kaders en praktijken. Ook voor overheden is hierin een belangrijke rol weggelegd. Indien de beweging en innovatie daadwerkelijk op gang komen en tot concrete projecten leiden, is hier vaak ook toestemming van gemeente, provincie of waterschap voor nodig. Dit vraagt om een actieve en meedenkende rol van deze overheden, die verder gaat dan de klassieke rol als toetser en vergunningverlening.
6. Een belangrijke les voor overheden is om voldoende tijd te nemen voor dit soort gebiedsprocessen. Dit is nodig om mensen de kans te geven om ook daadwerkelijk aan te haken bij de beoogde beweging. Wie hieraan te gemakkelijk voorbijgaat, loopt een groot risico om onrust, weerstand en polarisatie te vergroten en uiteindelijk ook vertraging op te lopen of zelfs vast te lopen in de beoogde veranderingen.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

In 2018 is in de Krimpenerwaard de Proeftuin 'Trots op de Krimpenerwaard' van start gegaan. Het initiatief voor de Proeftuin lag bij de gemeente Krimpenerwaard en het Veenweide Innovatiecentrum (VIC), met als belangrijke doelstelling om de landbouw in de Krimpenerwaard toekomstperspectief te bieden. In deze Proeftuin werken melkveehouders, onderzoekers, adviseurs en anderen samen aan een blijvende rol voor de landbouw in de Krimpenerwaard. In een veelheid aan projecten wordt onder andere onderzoek gedaan naar de toepassing van adaptieve landbouw in de Krimpenerwaard. Adaptieve landbouw staat daarbij voor *'landbouw aangepast aan de natuurlijke omstandigheden, welke benut worden voor een goede productie. Het doel van adaptieve landbouw is de productie van gezond voedsel met passende verdiensten en behoud van natuur- en landschapskwaliteit'* (Proeftuin Krimpenerwaard, 2021a). De oorspronkelijke looptijd van de Proeftuin was van 2018 tot eind 2020. In overleg met de opdrachtgevers is de Proeftuin tussentijds met een jaar verlengd. Eind maart 2022 zal de Proeftuin worden afgerond.

Onderdeel van de Proeftuin was ook het project 'reflexieve monitoring' waarmee de gang van zaken in en om de proeftuin, gedurende de looptijd van het programma, is gemonitord en ook actief een bijdrage is geleverd aan het leerproces binnen de Proeftuin. Vanuit het project 'reflexieve monitoring' hebben we ook de eindevaluatie van de Proeftuin uitgevoerd. Dit rapport bevat de belangrijkste bevindingen uit deze evaluatie.

In dit hoofdstuk schetsen we eerst de organisatie van de Proeftuin (par. 1.2). Vervolgens gaan we kort in op de reflexieve monitoring (par. 1.3), de vraagstelling (par. 1.4) en de gebruikte methoden (par. 1.5). Ten slotte volgt een leeswijzer voor dit rapport (par. 1.6).

1.2 Organisatie van de Proeftuin

Figuur 1.1 toont de organisatiestructuur van de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard (Proeftuin Krimpenerwaard, 2020a). Het groene deel van de figuur betreft de belangrijkste betrokken partijen en organen binnen de Proeftuin (de cirkels) en de belangrijkste financiers (de vierkanten). Onderaan de figuur staat een aantal projecten benoemd, alhoewel deze lijst niet compleet is.

De besluitvorming rondom de Proeftuin en 'aansturing op afstand' van het programmateam ligt bij een *stuurgroep*. Deze stuurgroep bestond bij aanvang uit een onafhankelijk voorzitter, de programmaleider vanuit het Veenweiden Innovatie Centrum (VIC) en vertegenwoordigers van de gemeente Krimpenerwaard, de provincie Zuid-Holland, LTO-Noord en Friesland-Campina. In 2020 zijn hier een vertegenwoordiger van het Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard en twee vertegenwoordigers vanuit de Agrarische Structuurcommissie Krimpenerwaard aan toegevoegd.

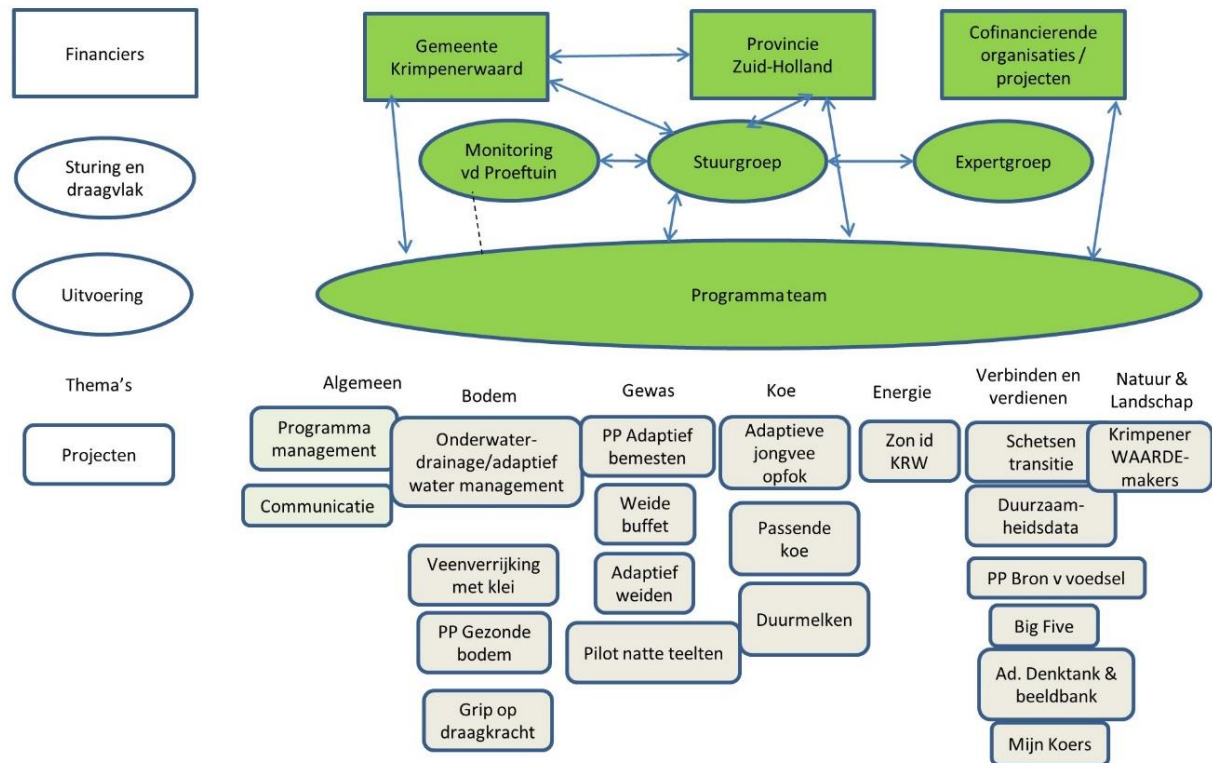
Om de Proeftuin te organiseren en te coördineren, is er een *programmateam* voor de dagelijkse sturing rondom de uitvoering van projecten. Dit programmateam bestaat uit vertegenwoordigers van de belangrijkste onderzoeks- en adviespartners in de Proeftuin. Dit betreft het VIC, Louis Bolk Instituut (LBI) en PPP Agro en Advies (Perspectief, Pegels en Plezier). Deze organisaties voeren de verschillende projecten vanuit de Proeftuin uit (zie Bijlage 1).

Daarnaast is er een expertgroep die bestaat uit lokale experts uit de Krimpenerwaard. In de expertgroep van de Proeftuin Krimpenerwaard zitten vertegenwoordigers van de agrarische sector uit het gebied, maar ook vertegenwoordigers vanuit gemeente, waterschap, lokale retail, natuurorganisaties, ondernemersverenigingen en mengvoederindustrie. De expertgroep is bedacht als verbindende schakel

tussen de Proeftuin en het gebied. De expertgroep moest helpen om ideeën en projecten vanuit de Proeftuin te doen landen in de Krimpenerwaard en de Proeftuin voeden en inspireren vanuit het gebied.

Organisatie & projecten Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard

4/6/2020

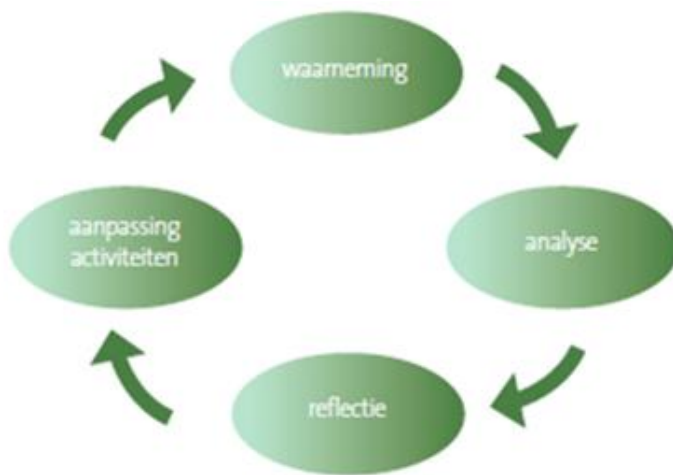
Figuur 1.1 Organisatiestructuur van de Proeftuin Trots op Krimpenerwaard (Bron: Proeftuin Krimpenerwaard, 2020a). NB De projecten die vanaf 2020 aan de Proeftuin zijn toegevoegd, staan niet in dit organogram.

1.3 Reflexieve monitoring

Innoveren, experimenteren en leren in en met de praktijk waren belangrijke uitgangspunten bij de start van de Proeftuin. Voor de stuurgroep en het programmateam was het belangrijk om vanuit het programma goed in te kunnen spelen op tussentijdse ontwikkelingen en inzichten. Om die reden is Wageningen Environmental Research gevraagd om de Proeftuin te monitoren op basis van een proces genoemd reflexieve monitoring. Reflexieve monitoring wijkt af van meer klassieke monitoring op vooraf opgestelde doelen en indicatoren. Bij reflexieve monitoring worden tussentijdse reflectie en leren nadrukkelijk onderdeel gemaakt van het proces. Op basis daarvan kunnen, indien nodig, tussentijdse aanpassingen worden doorgevoerd en krijgt het programma de flexibiliteit om mee te kunnen bewegen met onvoorziene ontwikkelingen (Van Mierlo et al., 2010). Het streven was om zodoende vanuit de monitoring ook bij te dragen aan het adaptieve karakter van de Proeftuin.

De reflectie vanuit de monitoring gedurende de looptijd van de Proeftuin heeft op verschillende manieren vorm gekregen, onder andere via tussenrapportages, presentaties, een-op-een gesprekken en groepsgesprekken. Hierbij is ook gebruikgemaakt van verschillende wetenschappelijke kaders en publicaties (zie verder de verschillende procesbeschrijvingen).

Dit rapport bevat de eindevaluatie van de Proeftuin vanuit het project reflexieve monitoring en is gebaseerd op de eerdere, tussentijdse reflecties en een slotronde van gesprekken met leden van de stuurgroep, projectleiders, deelnemers uit de projecten en enkele andere 'sleutelfiguren' uit de Krimpenerwaard. Een belangrijk aandachtspunt in deze gesprekken was of en hoe de Proeftuin heeft bijgedragen om in de Krimpenerwaard een beweging naar adaptieve landbouw op gang te brengen.

Figuur 1.2 Verschillende stadia in het proces van reflexieve monitoring (Van Mierlo et al., 2010).

1.4 Vraagstelling

Het doel van deze eindevaluatie van de Proeftuin Krimpenerwaard is om de belangrijkste inzichten en resultaten hiervan in beeld te brengen en de belangrijkste lessen hieruit op te tekenen voor toekomstige gebiedsprocessen. De belangrijkste vragen die we daarbij gesteld hebben, zijn:

1. Hoe heeft de Proeftuin zich vanaf de start tot en met eind 2021 ontwikkeld?
2. Wat zijn de belangrijkste succes- en faalfactoren voor het functioneren van de organisatie van de Proeftuin?
3. Hoe zijn de projecten uit de Proeftuin te karakteriseren? Welke resultaten zijn (in een selectie vanuit deze projecten) geboekt en welke lessen zijn hieruit te trekken?
4. In hoeverre is de beoogde beweging in de Krimpenerwaard door de Proeftuin gerealiseerd?
5. Welke lessen zijn uit de ervaringen vanuit de Proeftuin te trekken voor toekomstige gebiedsprocessen in de Krimpenerwaard?

1.5 Onderzoeksmethoden

Voor deze evaluatie is gebruikgemaakt van de volgende dataverzamelingsmethoden:

- Een interviewronde in 2021 met directbetrokkenen bij de Proeftuin (stuurgroepleden, opdrachtgever en projectleider). Hiervoor zijn in tien gesprekken in totaal elf directbetrokkenen bij de stuurgroep gesproken (zie Bijlage 2).
- Interviews met projectleiders en deelnemers aan een selectie van projecten uit de Proeftuin Krimpenerwaard ('Natte teelten', 'Passende koe', 'Adaptief watermanagement', 'Klei op veen', 'Kruidenrijk grasland' en 'Mijn koers'). Hiervoor zijn in totaal zo'n vijftien mensen gesproken.
- Secondaire analyse van eerdere interviewverslagen en tussentijdse analyses (t.b.v. de stuurgroep Proeftuin) uitgevoerd in het kader van het project reflexieve monitoring (2018-2020).
- Participatieve observatie gedurende de looptijd van de Proeftuin Krimpenerwaard (bijwonen stuurgroep, expertgroep, projectleidersoverleg en verschillende excursies en interactieve bijeenkomsten georganiseerd vanuit de Proeftuin).
- Schriftelijke en digitale bronnen (verslagen stuurgroepbijeenkomsten, websites en onderzoeksrapporten).

1.6 Leeswijzer

Dit rapport bevat het resultaat van de evaluatie van de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard. In de verschillende hoofdstukken behandelen we achtereenvolgens de belangrijkste onderzoeksvragen (par. 1.4).

In hoofdstuk 2 gaan we in op de ontwikkeling van de Proeftuin aan de hand van een korte procesbeschrijving (onderzoeksvraag 1). Hoofdstuk 3 gaat in op de belangrijkste succes- en faalfactoren voor het functioneren van de organisatie van de Proeftuin (onderzoeksvraag 2). In hoofdstuk 4 zoomen we in op de projecten van de Proeftuin door middel van een algemene typologie en door in te zoomen op een aantal typerende projecten (onderzoeksvraag 3). In hoofdstuk 5 schetsen we de bewegingen die vanuit de Proeftuin in het gebied op gang zijn gebracht, evenals de beweging in de Proeftuin zelf, en de bredere maatschappelijke context (onderzoeksvraag 4). Hoofdstuk 6 vat de belangrijkste conclusies van deze evaluatie nog eens samen en geeft ook de lessen voor het vervolgproces in de Krimpenerwaard (onderzoeksvraag 5).

2 Procesbeschrijving

2.1 Inleiding

De Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard heeft gelopen van medio 2018 tot begin 2022. Er is in deze periode veel gebeurd. In dit hoofdstuk beschrijven we de belangrijkste gebeurtenissen in de Proeftuin gedurende deze periode (onderzoeksvraag 1).

Daartoe hebben we het proces opgedeeld in de volgende fasen:

1. Aanleiding voor de start van de Proeftuin: agrarische structuurversterking als compensatie voor de natuurplannen in de Krimpenerwaard (2015-2018).
2. Start van de Proeftuin: experimenteren met adaptieve landbouw (2018-2019).
3. Richtingenstrijd binnen de Proeftuin (begin 2020).
4. Proeftuin in rustiger vaarwater (medio 2020-eind 2021).
5. Vervolg van de Proeftuin: opmaat naar gebiedsprocessen? (2021 e.v.).

In de volgende paragrafen beschrijven we deze fasen. Deze procesbeschrijving vormt de achtergrond voor de analyses in hoofdstuk 3, 4 en 5.

2.2 Aanleiding voor de Proeftuin

In veel agrarische gebieden in Nederland is de afgelopen decennia ingezet op agrarische structuurversterking, op basis van schaalvergroting en een betere landbouwverkaveling. Veel van deze trajecten zijn hand in hand uitgevoerd met natuurontwikkeling en landinrichtingsprojecten (Kuindersma et al., 2020a).

Ook in de Krimpenerwaard lag vanaf de jaren 90 van de vorige eeuw de ambitie om ruim 2.000 ha nieuwe natuur te realiseren en er waren ook al langer plannen om de verkaveling van de landbouw te verbeteren. Geen van deze pogingen is tot nu toe (helemaal) afgerond, zodat de natuurambities nog maar deels zijn gerealiseerd en een grootschalige herverkaveling in de Krimpenerwaard nooit van de grond is gekomen (Kuindersma et al., 2020b). Mede hierdoor is ook het kleinschalige karakter van het landschap in de Krimpenerwaard behouden gebleven en zijn de waterstanden in het landbouwgebied relatief hoog ten opzichte van vergelijkbare gebieden zoals de Alblasserwaard. Vele inwoners van de Krimpenerwaard waarderen ook de eigenheid en kleinschaligheid van het landschap (Van Rooy, 2018), waarbinnen de landbouwsector een belangrijke plaats heeft.

In 2015 werd de gemeente Krimpenerwaard gevormd na een fusie van vijf plattelandsgemeenten. Na deze fusie koos de gemeente Krimpenerwaard ervoor om een actieve rol te gaan spelen in de realisatie van het natuurproject en daarnaast – deels als compensatie voor de landbouw – ook te investeren in agrarische structuurversterking (Kuindersma et al., 2020b). Dit laatste werd echter niet traditioneel ingevuld met een focus op kavelruil en schaalvergroting, maar door middel van de start van de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard, waarin juist de nadruk lag op innovatie in de richting van een meer adaptieve landbouw. Al voordat er sprake was van de Proeftuin werd er – met medewerking van de gemeente – een aantal 'pre-Proeftuin'-projecten gestart om samen met boeren in te experimenteren met diverse maatregelen. Hieronder vielen proeven met onderwaterdrainage om bodemdaling tegen te gaan, maar ook een controversieel project waarin met natte teelten werd geëxperimenteerd (Zie Bijlage 1).

Volgens het CBS was in 2018 zo'n 78% van de gemeente Krimpenerwaard in agrarisch gebruik (CBS, 2018). Hierbij vormen de kleinschalige infrastructuur in het gebied, het relatief hoge waterpeil en de (dalende) veenbodem diverse uitdagingen voor de boeren. In 2018 betrof het totaalareaal aan landbouwgrond zo'n

13300 ha, maar toen was inmiddels duidelijk dat een deel van de landbouwgronden in de noordrand van het gebied – ondanks verzet vanuit landbouworganisaties en het lang uitstellen van plannen – toch een natuurbestemming zou krijgen. Het idee voor de Proeftuin ontstond om de sector toekomstperspectief te bieden om te kunnen blijven boeren in de Krimpenerwaard in de context van diverse maatschappelijke opgaven zoals bodemdaling, biodiversiteit, CO₂, circulariteit en voedselzekerheid. De Proeftuin wordt door agrarische partijen en gemeente ook gezien als compensatie voor de agrarische sector voor de agrarische grond die t.b.v. natuurontwikkeling is opgegeven.

2.3 De start van de Proeftuin

De Proeftuin 'Trots op de Krimpenerwaard' ging officieel van start in 2018. Doel van deze Proeftuin is om samen met boeren en andere betrokkenen uit het gebied te verkennen *'of- en hoe adaptieve landbouw kan bijdragen aan een toekomstperspectief voor de Krimpenerwaard'* (Proeftuin Krimpenerwaard, 2021a). Adaptieve landbouw houdt in dat *'natuurlijke processen benut worden voor een weerbaarder en veerkrachtiger landbouwsysteem'*, met als doel *'de productie van gezond voedsel met passende verdiensten en behoud van natuur- en landschapskwaliteit'* (*ibid.*).

Het initiatief voor de Proeftuin Krimpenerwaard komt vanuit de gemeente Krimpenerwaard, maar het inhoudelijke idee om een Proeftuin vorm te geven, komt vanuit het Veenweide Innovatie Centrum (VIC). De gemeente en het VIC hebben in de beginfase de belangrijkste stappen gezet om de Proeftuin verder vorm te geven.

Om de Proeftuin te organiseren en te coördineren, kwam er een programmateam voor de dagelijkse aansturing van projecten en de uitvoering van overkoepelende activiteiten (Proeftuin Krimpenerwaard, 2020a). Ter aansturing hiervan werd de stuurgroep ingesteld, waarbij initieel werd gekozen om deze te vullen met betrokkenen van buiten de Krimpenerwaard zelf om zo met wat afstand tot de lokale context te kunnen opereren. Daarnaast werd er ook een expertgroep met lokale betrokkenen opgesteld die vanuit een adviserende rol richting de Proeftuin zou moeten opereren (*ibid.*). Als onderzoeks- en adviespartners werden met name het VIC, LBI en PPP Agro en Advies bij de Proeftuin betrokken om te helpen bij het vormgeven en uitvoeren van projecten. PPP Agro en Advies speelde daarbij een belangrijke rol in het adviseren van boeren en het leggen van contact met deelnemers, terwijl VIC en LBI vaak een leidende rol in onderzoeksactiviteiten hadden.

Met de projecten werd beoogd invulling te geven aan adaptieve landbouw in de Krimpenerwaard waarbij naar verschillende onderdelen van de bedrijfsvoering is gekeken zoals weidegang, graslandsamenstelling, diermanagement, grondwater en bodemeigenschappen. De eerste lichting Proeftuinprojecten (waaronder ook dit monitoringsproject) werd in 2018 opgestart, waarbij het budget bij aanvang al grotendeels vastlag – ook vanwege de eisen die er werden gesteld op het gebied van cofinanciering van concrete projecten (zie H3). Voor alle geagendeerde projecten die gericht waren op de landbouwsector lukte het om deelnemers te vinden en zo kon men samen met boeren uit het gebied aan de slag.

Een overzicht van de Proeftuinprojecten die door de jaren heen zijn uitgevoerd, is opgenomen in Bijlage 1. Te zien is dat dit een breed palet aan projecten betreft, maar dat de focus hierbij in veel gevallen ligt bij de melkveehouderij – qua grondgebruik en werkgelegenheid de belangrijkste vorm van landbouw in de Krimpenerwaard. De projecten zijn erg divers: zo wordt er in diverse projecten rondom onder andere adaptief beweiden, duurmelken en kruidenrijk grasland vooral naar mogelijke innovaties in de (huidige) melkveehouderij gekeken, maar ook geëxperimenteerd met o.a. Lisdodde en Duck Potatoes in het project 'Natte Teelten'. Er worden proeven met 'Adaptief watermanagement' uitgevoerd om te kijken of onderwaterdrainage van waarde kan zijn in waterbeheer en het tegengaan van bodemdaling, en in het project 'Klei op Veen' worden proeven uitgevoerd om te kijken of het aanbrengen van klei op veen kan helpen bij het tegengaan van bodemdaling – iets wat later ook op land in de Krimpenerwaard is toegepast. Er is een 'Duurzaamheidsdata'-project opgestart om allerlei gegevens rondom de landbouwsector in het gebied in kaart te brengen. Naast inhoudelijke projecten is er ook een 'Communicatie'-project, waarin de verbinding met het gebied wordt gezocht. Dit gebeurt onder andere via de *Krimpenerwaardkrant*, die een aantal keer vanuit de Proeftuin wordt gepubliceerd en verspreid in het gebied en waarin betrokkenen bij de

Proeftuin hun verhaal doen. Ook wordt er meermaals een 'Tour de Boer' georganiseerd, waarbij diverse deelnemende bedrijven bezocht worden door andere boeren en belangstellenden om te kijken hoe men te werk gaat.

2.4 Richtingenstrijd binnen de proeftuin

Na een beginperiode, waarin het nog wat zoeken was naar de vorm en organisatie van Proeftuin en projecten, leek de Proeftuin zich in het tweede jaar (2019) in rustiger vaarwater te begeven. Na enige richtingenstrijd en persoonlijke confrontaties benoemen bijna alle leden van de stuurgroep dat men steeds meer in onderling vertrouwen kon opereren – al waren er soms nog wel wat verschillen in visie tussen stuurgroepleden onderling. Onder andere via de expertgroep kwamen er wel regelmatig kritische geluiden over de Proeftuin vanuit de agrarische sector en werd ook zichtbaar dat een aantal boeren de bijeenkomsten van de expertgroep niet langer bijwoonde. In de projecten werd ook een verschuiving zichtbaar: er kwam meer aandacht voor de sociaal-maatschappelijke context van Proeftuinprojecten. Er werd een project voorbereid om met boeren uit het gebied in gesprek te gaan over hun eigen toekomstvisie ('Mijn Koers') en ook de 'Reflexieve monitoring' kreeg geleidelijk een vaste plaats in gesprekken rondom de Proeftuin. Ook de onderlinge samenhang tussen projecten kreeg geleidelijk meer aandacht; zo kwamen er regelmatig gezamenlijke bijeenkomsten met alle betrokken projectleiders en adviseurs.

Begin 2020 werd echter duidelijk dat er in de Krimpenerwaard behoorlijk wat onrust en onvrede bestond bij diverse boeren en agrarische belangenbehartigers over de ontwikkelingen in de Proeftuin. Deze onvrede werd in januari 2020 aangekaart in een brief vanuit de Agrarische Structuurcommissie Krimpenerwaard (ASK), waarin lokale landbouworganisaties verenigd zijn, richting de stuurgroep. Uiteindelijk leidde dit tot een stevige discussie. In deze discussies werd duidelijk dat er verschillende visies over de toekomst van het gebied waren, en dat daarin het urgentiebesef (de mate waarin innovatie in de landbouwsector nodig wordt geacht) ook verschilde tussen diverse betrokkenen. Ook bleken diverse gebiedspartijen zich onvoldoende gehoord en vertegenwoordigd te voelen, onder andere omdat er geen gebiedspartijen in de stuurgroep zaten en signalen vanuit de expertgroep in hun ogen niet werden opgepakt. De oorspronkelijke voorzitter besloot te vertrekken naar aanleiding van een suggestie dat er een verborgen agenda achter de Proeftuin zou zitten, en even leek het zelfs te kunnen gebeuren dat de situatie verder zou escaleren en de voortgang van de Proeftuin onder druk zou komen te staan.

Hoewel veel agrariërs, ook tijdens een bijeenkomst van de stuurgroep met de ASK begin 2020, best positief stonden ten opzichte van een aantal projecten uit de Proeftuin, bleken met name de projecten die gericht waren op vernatting van het landbouwgebied in de Krimpenerwaard zeer gevoelig te liggen. Vooral het project 'Natte teelten' werd door sommigen gezien als hét 'icoonproject' en ook het project 'Passende koe' deed bij sommige boeren vermoeden dat er een verborgen agenda achter de Proeftuin zat: het waterpeil omhoog of zelfs een toekomst zonder de huidige landbouw in het gebied. In de communicatie rondom het traject van 'Mijn Koers' werd een boekje uitgedeeld met voorbeelden van mogelijke toekomstvisies voor bedrijven. Dat boekje viel slecht in het gebied, omdat de reguliere landbouw in de ogen van de agrarische organisaties negatief geframed werd en diverse toekomstbeelden niet aanspraken. In overleg met lokale organisaties werd al snel besloten om het boekje voorlopig niet verder te verspreiden, maar om onduidelijke redenen kwam het boekje in één van de bijeenkomsten toch nog op tafel. Dat was voor sommigen de druppel die de emmer deed overlopen.

Ondanks dat de gemoederen begin 2020 hoog opliepen, zijn de stuurgroep en ASK met elkaar in gesprek gebleven en is er daarbij van beide kanten toenadering gezocht. Daarbij bleef verdere polarisatie uit en ook bleven bijna alle deelnemers aan de Proeftuinprojecten betrokken bij deze projecten. Vanuit de stuurgroep werd ruimte gemaakt voor twee vertegenwoordigers van de ASK, die namens de agrarische sector in het gebied toetraden en mochten meebeslissen over de verdere voortgang van de Proeftuin. Ook het waterschap kreeg een vertegenwoordiger in de stuurgroep. Verder kwam er een nieuwe voorzitter en werden er diverse nieuwe projecten opgestart in afstemming met de agrarische sector in het gebied (zie ook Bijlage 1 en H3). Hoewel de opkomst van het coronavirus (COVID-19) de activiteiten in de Proeftuin enigszins belemmerde, gingen veel activiteiten online verder – waaronder ook 'Mijn Koers' en de Expertgroep.

2.5 Proeftuin in rustiger vaarwater

Sinds de gebeurtenissen eind 2019/begin 2020 lijkt de storm rondom de Proeftuin weer wat te zijn gaan liggen en bevindt de Proeftuin zich sinds medio 2020 weer in wat rustiger vaarwater – waarbij er volgens diverse betrokkenen ook een betere sfeer rondom de Proeftuin hangt. Vanuit de ASK kwam het signaal dat men zich meer gehoord voelt sinds er sprake is van deelname aan de Stuurgroep en dat dit ook zorgt voor meer rust bij de partijen die men vertegenwoordigt. Een van de uitkomsten van het overleg met de ASK is ook dat er een aantal nieuwe projectideeën vanuit de agrarische sector aan de Proeftuin is toegevoegd. Ook werden verslagen vanuit de stuurgroep voortaan met de expertgroep gedeeld. Verder is het 'boekje' met toekomstschetsen van de landbouw in de Krimpenerwaard definitief van tafel en van internet gehaald, omdat men concludeerde dat enkele van die beelden de beeldvorming van de Proeftuin te veel domineerden.

Verder is de betrokkenheid van agrarische natuurvereniging Weidehof en Agrarisch Collectief Krimpenerwaard bij onder andere de kruidenprojecten sinds begin 2020 sterk vergroot. Daarmee is er ook een directe en concrete link gelegd tussen de deelnemende boeren en de mogelijkheid voor vergoedingen in het kader van agrarisch natuurbeheer. Een aantal projectleiders gaf aan dat er groeiende belangstelling en enthousiasme voor hun projecten was bij boeren. Zo is er rondom kruidenrijk grasland (project 'Weidebuffet met kruiden') een actieve studiegroep met diverse agrariërs ontstaan. Het project 'Mijn Koers' (waarvoor breed in de Krimpenerwaard uitnodigingen waren verstuurd) kon rekenen op de nodige belangstelling en werd uitgebreid met een tweede en derde groep boeren. Deze dialoog met individuele boeren in dit project kon vanuit diverse betrokkenen bij de Proeftuin op waardering rekenen. Een excursie met het college van B&W van de gemeente Krimpenerwaard naar het bedrijf van twee enthousiaste deelnemers wordt door veel betrokkenen bij de Proeftuin ook gezien als een vorm van erkenning en waardering. Daarnaast worden resultaten van projecten zoals 'Klei op veen' en 'Adaptief watermanagement' door diverse agrarische organisaties uit het gebied goed ontvangen (zie ook H4). In veel van de gesprekken werd benoemd dat er in deze fase meer positieve energie rondom de Proeftuin ontstaat.

Bovenstaande vertelt echter niet het hele verhaal. Rondom bepaalde projecten bleef de initiële scepsis wel bestaan. Het aantal deelnemers aan projecten groeide, maar lang niet alle boeren haakten actief aan – al moet gezegd worden dat actieve deelname van alle boeren ook geen doel op zich was. De Proeftuin bestond ook in 2020 nog steeds uit een palet van meer en minder innovatieve projecten. Hoewel het gevoel was dat bepaalde projecten in de beeldvorming misschien te overheersend zijn geweest, bleef er spanning rondom bijvoorbeeld het 'Natte teelten'-project. Bij de expertgroep bleef er veel onduidelijkheid over de rol van deelnemers en werd zichtbaar dat de onlinedeelname van met name agrariërs aan deze bijeenkomsten beperkt was. Ook werd gedurende 2020 en 2021 nog verschillende keren zichtbaar dat het bredere gevoel van onvrede/onrust in de agrarische sector waar het gaat om de afstand die wordt ervaren tot de samenleving en het beleid, niet verdwenen is. Het recentste voorbeeld hiervan zijn de 'boerenprotesten' in november 2021 tegen de onteigening van gronden in de Krimpenerwaard. Voor meerdere agrarisch ondernemers geldt (nog steeds) dat er sprake is van een kwetsbare (bedrijfs)situatie en het gevoel met de rug tegen de muur te staan – wat hun speelruimte om deel te nemen aan projecten soms beperkt.

In het wat rustigere vaarwater van de tweede helft van 2020 is besloten om het programma van de Proeftuin, die oorspronkelijk in 2020 zou aflopen, met een jaar te verlengen. Dit betekende dat veel projecten een jaar extra door zouden kunnen lopen. Ook de monitoring, de dialoog in 'Mijn Koers' en de diverse activiteiten in het communicatieproject en veldbezoeken bij de 'Tour de Boer' werden nog een extra jaar voortgezet. Er kwam daarbij extra financiering vrij vanuit de 'Regiodeal Bodemdaling Groene Hart', wat ingezet kon worden voor voortzetting/uitbreiding van diverse projecten.

2.6 Vervolg van de Proeftuin in gebiedsprocessen

Naarmate de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard zijn einde naderde, werd er vanuit diverse betrokkenen steeds meer nagedacht over de nalatenschap van deze Proeftuin: hoe kunnen we ervoor zorgen dat (een deel van) de resultaten en van de positieve energie rondom de Proeftuin beklijven? De hoop hierbij was dat deelnemende boeren de lessen die zij geleerd hadden tijdens de Proeftuin in hun bedrijf zouden blijven

toepassen, maar ook dat erfbetreders, gemeente, waterschap, provincie, landbouworganisaties en andere partijen hiermee aan de slag zouden gaan. Op sommige projecten (zoals 'Klei op veen') komt nog een vervolg. In de Regiodeal Bodemdaling Groene Hart is financiering vrijgemaakt voor de voortzetting van acht Proeftuinprojecten (zie Bijlage 1), maar diverse andere projecten lopen af. Daarmee kwam de discussie op gang of en hoe de bevindingen vanuit de pilots in de Proeftuin ook echt een doorwerking in het gebied zouden krijgen.

De gemeente Krimpenerwaard gaf in dit kader inmiddels aan dat ze de inzichten en resultaten van de Proeftuin ook wilden gebruiken voor een gebiedsproces waarin ze samen met boeren en andere partijen wilde kijken naar (her)inrichting van het platteland. Ook vanuit landelijke discussies (stikstof, CO₂, bodemdaling, voedselzekerheid, biodiversiteit, woonopgaven, energietransitie) zal er de komende jaren nog veel op de boeren in de Krimpenerwaard af komen. De in paragraaf 2.4 beschreven rust blijft daarbij soms betrekkelijk: de onteigening van de boeren aan de noordrand van de Krimpenerwaard zorgt nog steeds voor onrust en verzet, en ook rondom stikstof laait er af en toe nog discussie op. Het is nu afwachten wat de doorwerking zal zijn en welke beleidsdoelstellingen er nog op het gebied afkomen. De verwachtingen hierover bij betrokkenen verschillen.

3 Sturing van de Proeftuin

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de belangrijkste succes- en faalfactoren vanuit de sturing en organisatie van de Proeftuin. Uit onze analyse komen de volgende succes- en faalfactoren naar voren (zie Tabel 3.1).

Tabel 3.1 Belangrijkste succes- en faalfactoren organisatie Proeftuin.

Succesfactoren	Faalfactoren
Voortrekkersrol van de gemeente (par. 3.2)	Keuze voor stuurgroep zonder gebiedspartijen/te grote afstand
Communicatie over de proeftuin (par. 3.5)	tussen stuurgroep en expertgroep (par. 3.3)
Keuze voor reflexieve monitoring (par 3.6)	Te veel focus op innovatieve projecten/te weinig ruimte voor projecten vanuit het gebied (par. 3.4)

In de volgende paragrafen lichten we deze succes- en faalfactoren nader toe en beschrijven we hoe in de praktijk is omgegaan met de faalfactoren.

3.2 Voortrekkersrol van de gemeente

Een succesfactor voor het ontstaan en functioneren van de proeftuin is de voortrekkersrol die de gemeente Krimpenerwaard hierin heeft gespeeld. Hiervoor was de vorming van de fusiegemeente Krimpenerwaard (2015) cruciaal, want daardoor ontstond meer bestuurlijke slagkracht om een dergelijk groot project als gemeente op te gaan pakken. Ook het Veenweide Innovatie Centrum (VIC) was belangrijk bij het opstarten van de Proeftuin. De eerste ideeën voor een Proeftuin kwamen uit het VIC en werden bestuurlijk opgepakt door de wethouder.

Het persoonlijke commitment en de drive van de wethouder, ondersteund door enkele ambtenaren, was een cruciale succesfactor voor het ontstaan van de Proeftuin. Het is bijzonder dat een gemeente zo'n actieve rol speelt in het stimuleren van innovaties in het landelijk gebied. In veel gevallen wordt deze rol overgelaten aan provincie of het Rijk. De gemeente heeft ruim twee miljoen euro beschikbaar gesteld voor de Proeftuin. Daarnaast is ook de investering van de provincie van belang geweest voor de Proeftuin. Volgens betrokkenen is het uniek dat een gemeente zo'n groot bedrag uittrekt voor een dergelijk project. *"Het is een cultuurveranderingstraject. (...) Voor de gemeente was dit wel lastig, omdat ze er minder directe sturing op hadden. Twee miljoen is veel geld voor een traject waar je niet van tevoren van weet wat eruit gaat komen."*

Voor het daadwerkelijk kunnen oogsten van de initiatieven die de Proeftuin, bijvoorbeeld vanuit 'Mijn Koers', nu gaat opleveren, is het wel cruciaal dat de gemeente de innovaties ook bestuurlijk blijft steunen en ambtelijk gaat ondersteunen. Daarbij kun je bijvoorbeeld denken aan vergunningverlening en het maken van uitzonderingen op de standaardregels indien innovaties niet passen bij de bestaande regels. Daarvoor is het belangrijk dat het gedachtegoed achter de Proeftuin ook breder verankerd wordt in de gemeentelijke organisatie. De wethouder: *"Ik ben niet ontevreden, maar stel er verschuiven wat poppetjes in de gemeente, een andere wethouder en minder bestuurlijke aandacht, dan is het maar de vraag of we echt een innovatiecultuur hebben gecreëerd, ook binnen de gemeente."*

De voorloperrol van de gemeente heeft overigens ook voordelen voor de gemeente zelf. Zo wordt de gemeente ook door andere partijen gezien als voorloper en daardoor eerder betrokken bij nieuwe beleidsontwikkelingen. Een gemeentemedewerker: *"Wij worden nu gezien als voorloper en daardoor ook*

betrokken bij landelijke trajecten. Als ze een expert op het gebied van bodemdaling nodig hebben, dan halen ze vaak ook de wethouder erbij."

3.3 Samenstelling stuurgroep en relatie met expertgroep

Bij de start van de Proeftuin is door de gemeente Krimpenerwaard, mede gevoed door het VIC, de keuze gemaakt om in de stuurgroep geen gebiedspartijen zitting te laten nemen. Ook wilde de gemeente een voorzitter van buiten het gebied. Hier waren kennis van de veenweideproblematiek en een positieve gerichtheid op innovatie en vernieuwing van de landbouw, de belangrijkste criteria.

De belangrijkste redenen voor het niet betrekken van gebiedspartijen in de stuurgroep waren: (1) de bestaande (organisatorische) verdeeldheid van de agrarische sector in de Krimpenerwaard en (2) de inhoudelijke ambitie om echt te gaan experimenteren met innovatieve ideeën. De verdeeldheid binnen de agrarische sector is ook zichtbaar in het grote aantal verschillende vertegenwoordigende organisaties in de Krimpenerwaard zoals LTO, DWLK, de Weidehof, ASK en de natuurcoöperatie. Deze organisaties laten vaak verschillende geluiden horen. Hierdoor was het lastig om een (representatieve) vertegenwoordiger vanuit de landbouw aan te wijzen. Uiteindelijk is gekozen voor een LTO-vertegenwoordiger in de Stuurgroep, maar wel een van buiten het gebied. Daarnaast bestond bij de gemeente de indruk dat er bij de reguliere landbouworganisaties vanuit het gebied weinig urgentie bestond om echt de polsstok ver vooruit te willen steken (zie verder hoofdstuk 5).

Om de verschillende gebiedspartijen toch actief te betrekken bij de Proeftuin werd een expertgroep opgericht. Voor deze expertgroep was een verbindende rol beoogd. Zowel om ideeën en projecten vanuit de Proeftuin te doen landen in de Krimpenerwaard als om de Proeftuin te voeden met suggesties vanuit het gebied. De meeste betrokkenen zijn het erover eens dat de expertgroep nooit echt goed uit de verf is gekomen. Zo stond de expertgroep lange tijd op (te) grote afstand van de stuurgroep en had deze geen formele rol in de agenda of besluitvorming van de stuurgroep. Daarbij kwam de expertgroep ook pas echt op gang toen de meeste besluiten over concrete projecten al waren genomen. Ten slotte geven enkele deelnemers van de expertgroep aan dat de ideeën die vanuit deze groep werden aangedragen, ook niet of nauwelijks werden opgepakt door de stuurgroep.

In 2020 heeft de stuurgroep ervoor gekozen om de samenstelling ervan te veranderen door wel gebiedspartijen uit te nodigen. Concreet ging het om twee vertegenwoordigers vanuit de ASK (die ook al in de expertgroep zaten) als vertegenwoordigers van de landbouw uit het gebied en om een vertegenwoordiger vanuit het waterschap. In dezelfde periode besloot de voorzitter van de Proeftuin ook om op te stappen naar aanleiding van kritiek (zie par. 2.4). Hij vond zelf dat hij er onvoldoende in geslaagd was het draagvlak voor de proeftuin verder te ontwikkelen. Verder wilde hij door op te stappen rust creëren in het programma. De meeste stuurgroepleden betreuren deze beslissing, al geeft een deel ook aan dat zijn profiel als landbouwvernieuwer zijn functioneren als onafhankelijk voorzitter mogelijk in de weg stond.

De belangrijkste aanleiding voor de veranderingen in de samenstelling van de stuurgroep was de brief aan de Proeftuin van de verschillende agrarische organisaties (17 januari 2020). Hierin werd het gevoel geuit dat er te weinig waardering zou zijn voor de huidige agrarische sector en dat de Proeftuin zich te veel richtte op projecten die niet tot concrete agrarische structuurversterking leidden en op vernatting van de gehele Krimpenerwaard. Bij verschillende betrokkenen ontstond zelfs het beeld dat de ontevredenheid zo groot was dat men *"nog liever de hele Proeftuin wilde opblazen, omdat men de intenties achter de Proeftuin niet vertrouwde"*. Daarnaast was ook het waterschap ontevreden over het feit dat men geen zitting had in de stuurgroep. Een medewerker van het waterschap: *"Ik denk zelf, als we eerder betrokken waren geweest, dan had ik ze kunnen behoeden voor de schade en schande die ondervonden is in de interactie met de agrarische sector."*

Het gebrek aan betrokkenheid van lokale vertegenwoordigers in de stuurgroep wordt door geïnterviewden vaak genoemd als een reden voor de onvrede: doordat zij (bewust) op enige afstand gehouden waren, voelden zij zich niet betrokken en vertegenwoordigd. Daarnaast werd er gesteld dat kritische geluiden vanuit de expertgroep onvoldoende werden opgevangen en dat er op programmaniveau meer 'over' dan 'met'

boeren werd gepraat. De onrust kan ook niet los worden gezien van landelijke discussies. Zo speelde de stikstofcrisis met bijbehorende boerenprotesten een grote rol. Daar kwam nog bij dat de toenmalige directeur van het Louis Bolk Instituut een prominente rol speelde in het publieke debat over stikstof en landbouw. Dit alles leidde bij veel boeren tot een dieper gevoel van onzekerheid over de toekomst en een gevoel van onvrede over de (politieke) gang van zaken.

Ook had de gemeente inmiddels besloten om over te gaan op onteigening om natuurgebieden in de noordrand van de Krimpenerwaard te realiseren – iets dat verzet onder boeren in het gebied opriep. Verder werd de Proeftuin geassocieerd met het traject van het college van Rijksadviseurs (College van Rijksadviseurs, 2020) met daarin aandacht voor vernatting van de landbouwgebieden in de Krimpenerwaard, en het Panorama Krimpenerwaard (Van Rooy, 2018).

Met de beslissing om de gebiedspartijen nu wel toe te laten tot de stuurgroep werd de angel een beetje uit het conflict met de landbouw gehaald. De meeste leden van de stuurgroep (en de betreffende gebiedspartijen) vinden het achteraf een vergissing om niet vanaf de start de gebiedspartijen meer te betrekken bij de Proeftuin, bijvoorbeeld door hen vanaf de start zitting te laten nemen in de stuurgroep. Mede hierdoor is er vanuit de Proeftuin te weinig gewerkt aan het vinden van draagvlak en initiatieven vanuit het gebied zelf. *"Dat heeft zich later ook wel gewroken, dat er betrekkelijk weinig is geïnvesteerd in het opbouwen van draagvlak."* En: *"Misschien hadden we bij aanvang toch meer energie moeten stoppen in het gesprek met de voormannen om draagvlak te krijgen."*

Toch is niet iedereen het hiermee eens. Zo geven sommigen aan dat het juist goed was om te starten zonder gebiedspartijen, omdat het hierdoor ook mogelijk was om juist te focussen op innovatieve projecten die anders nooit van de grond waren gekomen. Dat dit ook heeft geleid tot een conflict met de landbouworganisaties was vanuit deze visie ook onvermijdelijk en heeft ook een functie gehad in het 'in beweging krijgen van het gebied'. Hierbij speelt ook de gedachte een rol dat de echt innovatieve projecten zonder de huidige aanpak anders nooit van de grond waren gekomen.

3.4 Focus op innovatieve projecten

De Proeftuin is vooral gestart vanuit de ambitie om te werken aan innovaties en de beweging naar adaptieve landbouw. Naast deze focus op innovatie waren veel projecten ook sterk gericht op onderzoek en minder op praktische adviezen voor agrarische bedrijven. In de beginfase lag mede hierdoor ook minder de nadruk op de wensen vanuit de bestaande landbouwbedrijven. *"De Proeftuin is natuurlijk in essentie in eerste instantie gericht op de voorlopers. Maar om die grotere groep positiever te krijgen, is er behoefte aan projecten die ook voor hen toepasbaar zijn."*

Bij de start van de Proeftuin is het overgrote deel van het beschikbare budget al toegekend aan specifieke projecten en experimenten. Dit had ook te maken met het feit dat de projecten allemaal 50% cofinanciering moesten inbrengen. Dit zorgde ervoor dat de onderzoekers de Proeftuinprojecten veelal koppelden aan bestaande onderzoeks- en innovatietrajecten (waarvan de financiering geregeld was). Hierdoor kwam ook in de Proeftuinprojecten veel nadruk te liggen op onderzoek doen. Bovendien zijn deze onderzoeksprogramma's meestal meerjarig, waardoor het ook noodzakelijk werd om de budgetten vanuit de Proeftuin voor langere tijd vast te leggen.

Het gevolg van deze focus op innovatie en het vastleggen van het overgrote deel van het beschikbare budget was dat er later ook financieel weinig ruimte was voor nieuwe projecten. Hierdoor was er eveneens weinig ruimte voor concrete en meer praktische projecten vanuit het gebied. Daarbij geven sommigen aan dat er in de eerste jaren ook nauwelijks voorstellen vanuit het gebied kwamen. Voor het agenderen van de eerste lichting projecten kwamen er vooral veel ideeën vanuit de stuurgroep en betrokken onderzoekers, en was er weinig inbreng/input vanuit het gebied. Meninge over het waarom verschillen: *"qua innovatie kwamen er geen ideeën [uit het gebied]"* (lid stuurgroep); of: *"signalen die wij lieten horen, werden weinig opgepakt. Het gebied zat ook niet in de Stuurgroep, dat gaf de meeste frictie"* (vertegenwoordiger lokale agrarische organisatie). Volgens gebiedspartijen waren er – bijvoorbeeld vanuit de expertgroep – wel degelijk ideeën voor projecten vanuit het gebied, maar kwamen de voorstellen niet op het juiste niveau (bijvoorbeeld bij

stuurgroep) terecht of werden ze daar uiteindelijk niet meegenomen in de jaarplannen. Daarbij heeft hoogstwaarschijnlijk ook een rol gespeeld dat in de beginfase de focus sterk lag op adaptieve landbouw en innovatie, waardoor veel initiatieven of ideeën vanuit het gebied ook niet goed pasten binnen dit frame, omdat de focus van de initiatieven vanuit het gebied meer lag op de praktische verbetering van de huidige bedrijfsvoering en minder op innovatie en onderzoek.

Onder invloed van het genoemde conflict is de stuurgroep vanaf 2020 meer de nadruk gaan leggen op projecten die moesten aansluiten op de wensen van de bestaande landbouwbedrijven. Hierdoor kwam er binnen de Proeftuin meer ruimte voor projecten die beter passen bij de bestaande agrarische bedrijfsvoering (zoals het project 'Minder druk, meer lucht', over bandenspanning) of werd de aanpak van bestaande projecten (zoals 'Mijn Koers') in deze richting verlegd (zie ook H4). Dit heeft ertoe geleid dat het gevoel van een 'mismatch' met wat er leeft in het gebied is afgenomen.

Bij de keuze om nieuwe projecten te starten, was het vastleggen van de budgetten in langjarige innovatie- en onderzoeksprojecten een knelpunt. De oplossing werd gezocht in het stopzetten van een aantal lopende projecten, waardoor budget voor nieuwe projecten vrijkwam. Daarnaast heeft de gemeente ook cofinanciering kunnen regelen via een bijdrage vanuit de regiodeal bodemdaling Groene Hart. Hierdoor kwam ook meer ruimte voor niet-onderzoeksprojecten en dus ook meer speelruimte voor nieuwe projecten in de Proeftuin. Projecten als Mijn Koers en projecten vanuit het gebied kregen zo ook meer ruimte. In deze projecten lag minder de focus op innovatie richting adaptieve landbouw en verschoof de focus naar het in beweging krijgen van de bestaande landbouwbedrijven in het gebied.

Achteraf zijn de meeste betrokkenen het erover eens dat een innovatief traject als de Proeftuin Trots op Krimpenerwaard, ook ruimte moet laten voor initiatieven vanuit het gebied, ook als deze misschien minder innovatief zijn. Dit is belangrijk voor het draagvlak voor de gehele Proeftuin en levert ook meer concrete handelingsperspectieven voor de reguliere landbouwbedrijven. Bovendien maakt ruimte voor nieuwe projecten en initiatieven de Proeftuin zelf flexibeler om in te spelen op nieuwe ontwikkelingen en wensen vanuit het gebied.

Toch is er ook in de stuurgroep wel kritiek op de huidige koerswijzigingen en nieuwe projecten, omdat de focus op innovatie hiermee een beetje is verlaten, terwijl deze innovaties volgens sommigen wel nodig zijn om met de toekomstige uitdagingen die op het gebied afkomen, om te gaan. Een van de stuurgroepleden: *"Het is niet meer hetzelfde. De energie en het lef om nieuwe dingen te bespreken en op te pakken zijn weg, er is nu een soort vangrail, geen gekke dingen meer. De huidige voorstellen liggen dichterbij de huidige praktijk van de boeren. Hiermee ga je het verschil niet maken."*

3.5 Communicatie over de Proeftuin

Communicatie over de (tussen)resultaten en ervaringen met de Proeftuin is een belangrijk onderdeel geweest van de Proeftuin. Daarbij geldt dat de Proeftuin op zichzelf ook al een communicatieve functie heeft. Juist door innovatieve projecten in het gebied zelf te laten zien, wordt het letterlijk ook zichtbaar voor de agrariërs en inwoners van het gebied zelf. Mede om die reden is al vrij snel bij de start van de Proeftuin op een strategische en zichtbare locatie in het gebied een aantal proefpercelen met natte teelten aangelegd. Doel hiervan was om de nieuwsgierigheid over dit soort nieuwe ontwikkelingen te prikkelen en het gesprek op gang te brengen. Deze vorm van communicatie heeft ook zeker iets losgemaakt in het gebied, al was de reactie vanuit het gebied niet uitsluitend positief. Het heeft namelijk ook bijgedragen aan irritatie en weerstand vanuit het gebied.

Figuur 3.1 Proefpercelen met natte teelten in de Krimpenerwaard (Bron Bas Breman).

Ook binnen projecten en proeven speelde communicatie een belangrijke rol om deelnemers te werven voor deze projecten en de resultaten vanuit de projecten breder te verspreiden. Ook wanneer deze strikt genomen minder innovatief waren, zoals het project over onderwaterdrainage/'Adaptief watermanagement', waar landelijk gezien al de nodige ervaring mee bestaat. Vanuit het gebied bestond hiervoor veel belangstelling, onder andere vanuit de verwachting dat dit project bij kan dragen aan het remmen van bodemdaling en CO₂-uitstoot. Het 'in de etalage zetten' van dit soort projecten droeg bij aan de belangstelling voor wat er in de Proeftuin gebeurde en ook aan het imago van de Proeftuin.

Figuur 3.2 Uitleg over onderwaterdrainage in de Krimpenerwaard (gebiedsexcursie d.d. 10 juni 2021) (Bron Bas Breman).

De communicatie vanuit de Proeftuin heeft zich vooral gericht op de agrarische ondernemers in de Krimpenerwaard. Hiervoor zijn verschillende methoden en kanalen ingezet. Zo werden er vanuit de verschillende projecten diverse bijeenkomsten en informatieavonden georganiseerd. Ook zijn er vanuit de Proeftuin nieuwsbrieven, filmpjes, blogs en artikelen verspreid. Er zijn echter ook andere, innovatieve communicatiemethoden toegepast. Een voorbeeld is de kleiloterij, waarin via een loting een lading klei ter beschikking werd gesteld voor deelname aan het project 'Klei op veen' (zie verder hoofdstuk 4). Een andere vorm om de kennis en ervaringen onder agrarische ondernemers te verspreiden, waren de bijeenkomsten van 'Tour de Boer'. Hiermee kon een groep agrariërs bij verschillende projecten of experimenten vanuit de Proeftuin gaan kijken. Deze bijeenkomsten sloegen goed aan in het gebied en werden volgens betrokkenen over het algemeen goed bezocht. Hierbij moeten we wel opmerken dat een aantal van de geplande bijeenkomsten in 2020 en 2021 niet door kon gaan vanwege de coronabeperkingen. Ook was de communicatie in het begin van de Proeftuin nog lastiger, omdat de nadruk toen nog sterker lag op

innovatieve projecten en onderzoek. Dit staat relatief ver af van de bestaande praktijk en bood nog weinig concrete aanknopingspunten voor verbeteringen op bedrijfsniveau.

Daarnaast was er ook aandacht voor de communicatie naar bestuurders en volksvertegenwoordigers vanuit de gemeente Krimpenerwaard, de provincie Zuid-Holland en het Hoogheemraadschap. Over het algemeen was de belangstelling voor deze bijeenkomsten groot en ook de reacties waren positief. Dit was ook belangrijk om ook echt resultaten te kunnen laten zien van de Proeftuin, bijvoorbeeld aan de gemeenteraadsleden en daarmee het draagvlak voor de Proeftuin bij deze overheden te versterken. Verder was het voor sommige volksvertegenwoordigers met een meer stedelijke achtergrond een goede introductie in de praktijk van adaptieve landbouw.

Via de website en de speciale *Krimpenerwaardkrant* is tevens gecommuniceerd richting alle inwoners van de Krimpenerwaard. De *Krimpenerwaardkrant* is drie keer verschenen en verspreid onder 38.000 adressen in de Krimpenerwaard. In deze krant werden ervaringen vanuit de Proeftuinprojecten, en soms ook gelijksoortige projecten, onder de aandacht gebracht.

Ondanks dat de grote aandacht voor communicatie als een succesfactor kan worden gezien, gingen er soms ook dingen mis. Een voorbeeld was het eerdergenoemde boekje 'Kies je eigen koers'. Dit boekje visualiseerde negen perspectieven voor de landbouw in de Krimpenerwaard. Deze perspectieven, of combinaties daarvan, waren bedoeld als inspiratie voor individuele ondernemers en diende ook als aftrap voor het project 'Mijn Koers'. Bij een aantal agrariërs viel dit boekje slecht, met name door de nadruk – in een van de negen perspectieven – op natte teelten en hogere waterstanden (inclusief een plaatje met een koe met grote voeten). Ook de optie om nieuwe verdienmodellen te baseren op een plaagsoort als de rivierkreeft viel een aantal ondernemers rauw op het dak. Een van de ondernemers: *"Het is een exoot, die schadelijk is en die moet je bestrijden. (...) Vanuit nuchter verstand ga je zo'n probleem (rivierkreeften, red.) niet als iets positiefs framen."* Sommige schetsen uit het boekje (een koe aan een ballonnetje) gingen daarmee een eigen leven leiden. In overleg met lokale organisaties werd al snel besloten om het boekje voorlopig niet verder te verspreiden, maar om onduidelijke redenen werd het boekje iets later toch aan boeren uitgedeeld bij een bijeenkomst. Dat was voor sommigen de druppel die de emmer deed overlopen.

Los van de ervaringen met het boekje 'Kies je eigen Koers' heeft de communicatie in en over de Proeftuin over het algemeen bijgedragen aan een positieve beeldvorming rondom de projecten en de Proeftuin. Dit wordt onder andere geïllustreerd in de film die is gemaakt over de ervaringen van de deelnemers in het project 'Mijn Koers' (<https://proeftuinkrimpenerwaard.nl/mijnkoers/>).

3.6 Reflexieve monitoring

In de Proeftuin is bewust gekozen om de monitoring reflexief op te zetten. Dat betekent dat het onderzoek ook zoekend was opgezet, waarin de onderzoekers actief participeerden in verschillende bijeenkomsten zoals de stuurgroep, tussentijds gesprekken voerden met directbetrokkenen bij de Proeftuin en uit het gebied en hun observaties en analyses actief terugkoppelden in de stuurgroep om hiermee het leerproces in de Proeftuin te versterken.

Reflexieve monitoring wijkt af van meer klassieke monitoring op vooraf opgestelde doelen en indicatoren. Deze vorm van monitoring riep in eerste instantie nog wel wat vragen op bij een aantal stuurgroepleden, zowel wat betreft de aanpak als de bijkomende kosten. *"Ik dacht wel in het begin, wat gaan we nou doen en hoe gaan we werken? En is het nodig om daar een behoorlijk kapitaal in te investeren?"* Met name bij de programmatrekker bestond in eerste instantie ook wel wat argwaan ten aanzien van de monitoring (*"gaat dit in de weg zitten?"*) en aanvankelijk leidde de monitoring ook wel tot wat spanning in de stuurgroep, onder andere door de vragen die werden gesteld bij de insteek van het programma, bijvoorbeeld met betrekking tot de precieze doelgroep van de Proeftuin (pioniers of 'gemiddelde' boeren).

Gaandeweg echter groeide het vertrouwen in de monitoring en werden mensen steeds positiever. Hierdoor konden de analyses en de duiding vanuit de monitoring ook bijdragen aan het denkproces in de stuurgroep.

Enkele stuurgroepleden: *"Gaandeweg heb ik veel geleerd van die monitoring" en "De monitoring zorgde ervoor dat er vragen werden gesteld en af ten toe ook bijgesteld werd, dat heeft echt wel geholpen."*

Achteraf constateren mensen ook dat een kwantitatieve monitoring niet had gewerkt: *"Dan ben je alleen bezig met het net op te halen."* De meeste mensen constateren dat een vorm van reflexieve monitoring goed paste bij dit meer open proces waarin innovatie en transitie centraal staan en zijn meerdere stuurgroepleden ook van mening dat het in veel meer processen van toegevoegde waarde zou zijn. *"We hebben nooit aandacht voor wat zo'n project nou doet in de samenleving. Dus moet je zo'n monitoringsproject doen, wat is het effect van het programma, daar oog voor krijgen. Dat vind ik heel fascinerend. De soft kant van het project vind ik in die zin bijna fascinerender dan de inhoud. Dat zoiets niet altijd maakbaar is."*

Wel wordt vanuit de stuurgroep nog een aantal punten benoemd die vanuit de monitoring meer aandacht hadden kunnen krijgen, zoals:

- Meer expliciete reflectie op de rol en de taakverdeling van de adviseurs en de onderzoekers in het proces.
- Scherper reflecteren op het (niet) functioneren van de expertgroep, inclusief mogelijke aanbevelingen voor een andere rol.
- Meer aandacht voor het proces van de proeftuin in het gebied. Aanvankelijk was de monitoring (te) sterk naar binnen gericht, op het proces in de Proeftuin zelf. Zo geeft de gemeente aan: *"(Als gemeente) waren we ook vooral geïnteresseerd in hoe het daarbuiten ging. Hoe gaat het in die hoofden van de boeren, gebeurt daar wat? Dat is later wel meer gebeurd."*

4 Ervaringen vanuit de projecten

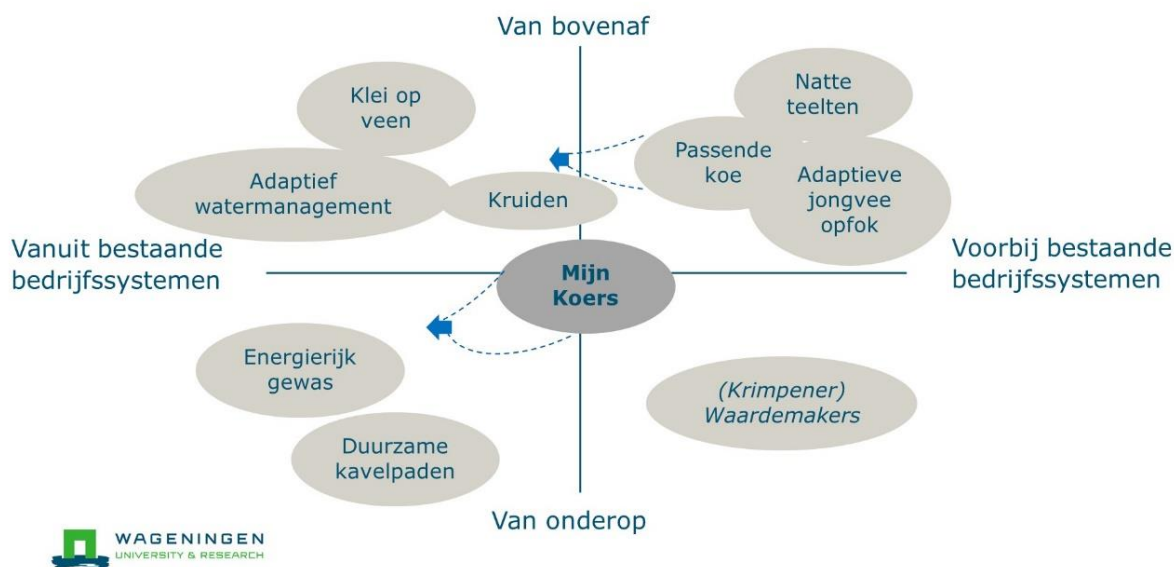
4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de ervaringen met de projecten in de Proeftuin Krimpenerwaard, vooral vanuit het perspectief van projectleiders/onderzoekers en deelnemers. Voor deze analyse hebben we eerst een theoretische clustering gemaakt van projecten. Dit hebben we gedaan op basis van twee indelingscriteria, namelijk:

1. *De oorsprong van projecten* – Hierin maken we onderscheid tussen projecten die meer van bovenaf (vanuit de proeftuin en bijbehorende onderzoeks- of innovatiebehoeften) zijn geformuleerd en projecten die meer vanuit het gebied en individuele agrariërs zijn geformuleerd.
2. *Het type agrarische bedrijfsvoering* – Hierin maken we onderscheid tussen projecten die uitgaan van een transitie naar innovatieve/nieuwe bedrijfsvormen zoals kringlooplandbouw of natuurinclusieve landbouw en projecten die de bestaande agrarische bedrijfsvoering (lees: reguliere melkveehouderij) als uitgangspunt nemen.

Dit leidt tot de volgende typologie (zie Figuur 4.1). Deze typologie is ideaaltypisch. Dat wil zeggen dat de meeste projecten ergens tussenin zijn te plaatsen. Bovendien is een aantal projecten qua positionering in de loop van de Proeftuin wat opgeschoven. Daarnaast zijn er in de loop van de Proeftuin ook nog enkele projecten gestart die waren gericht op kennisontwikkeling bij gemeenteambtenaren, zoals het project 'Zon in de Krimpenerwaard' en 'Adaptieve denktank en beeldbank'.

Typologie projecten

Figuur 4.1 Typologie van projecten uit de Proeftuin (met een aantal voorbeeldprojecten).

In de typologie hebben we de volgende vier clusters onderscheiden:

1. *Projecten vanuit bestaande bedrijfssystemen en van bovenaf geformuleerd* – Deze projecten zijn voornamelijk vanuit de Proeftuin (van bovenaf) aangedragen en zijn in theorie inpasbaar in de bestaande bedrijfssystemen binnen de Krimpenerwaard. In paragraaf 4.2 gaan we in op de projecten 'Adaptief watermanagement', 'Kleiverrijking met veen' (ook: 'Klei op veen') en 'Weidebuffet met kruiden'.
2. *Projecten voorbij bestaande bedrijfssystemen en van bovenaf geformuleerd* – Deze projecten zijn ook vanuit de Proeftuin geagendeerd, maar gaan uit van een transitie naar een ander bedrijfssysteem. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om andere teelten dan gras en/of andere koeien die passen bij andere vormen van bedrijfsvoering zoals beschreven in het boekje 'Kies je koers' (100% gras voeren, biologisch boeren, zorg/recreatieboerderij, boeren onder natte(re) omstandigheden). In paragraaf 4.3 gaan we in op de projecten 'Natte teelten' en 'Passende koe'.
3. *Projecten vanuit bestaande bedrijfssystemen een aangedragen vanuit het gebied* – In de praktijk zijn dit vooral projecten die na 2020 zijn gestart, zoals 'Energierijk gewas' en 'Duurzame kavelpaden'. Het project 'Mijn Koers', dat aanvankelijk is gepositioneerd in het midden van de figuur, kan uiteindelijk ook tot dit cluster worden gerekend, omdat de initiatieven vanuit dit project voornamelijk uitgaan van de bestaande bedrijfssystemen en de wensen van lokale ondernemers. Vanwege de recente opstart van deze projecten hebben we ons in de verdere analyse van dit cluster beperkt tot het project 'Mijn Koers' (paragraaf 4.4).
4. *Projecten voorbij bestaande bedrijfssystemen en aangedragen vanuit het gebied* – Dit cluster bevat eigenlijk nauwelijks projecten, omdat veel ideeën vanuit het gebied vooral uitgaan van bestaande bedrijfssystemen. Uitzondering is een inmiddels afgerond experiment waarin is geprobeerd om laagwaardige biomassastromen om te zetten in eiwitten via de larven van de Zwarte Soldaatvlieg ('Krimpenerwaardemakers'). De conclusie van dit experiment was dat laagwaardige biomassastromen daarvoor niet geschikt zijn. Dit cluster wordt in dit hoofdstuk niet verder besproken.

Bij de analyse van de projecten is – voor zover relevant – gekeken naar zowel de technische, de economische, de maatschappelijke en de regeltechnische aspecten van de betreffende projecten (Van den Broek et al., 2020).

4.2 Projecten voorbij bestaande bedrijfssystemen

Bij dit cluster projecten gaat het om innovatieve projecten die meer van bovenaf zijn geformuleerd en dus niet zozeer uit het gebied zelf voortkomen. Verder staan deze projecten (althans bij aanvang) vrij ver af van de gangbare bedrijfsvoering van de boeren in de Krimpenerwaard. Specifiek hebben we gekeken naar de projecten natte teelten en passende koe.

Natte teelten

Het project 'Natte teelten' is al gestart in 2017. Bij één boer in de Krimpenerwaard zijn op verschillende veldjes van 50m² proeven gedaan met natte teelten als lisdodde, riet, wilg, duck potatoes en wilde rijst. Het doel van dit experiment was om de mogelijkheden te verkennen om bij hogere waterstanden toch een verdienmodel voor boeren te ontwikkelen. Hogere waterstanden in het veenweidegebied kunnen een belangrijke rol spelen bij het tegengaan van bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen. De achterliggende gedachte was dit soort natte teelten onder andere zouden kunnen worden ingezet in het natte deel van het natuurnetwerk. Naast deze natte teelten loopt er ook nog een initiatief van een andere ondernemer in het gebied met biologisch geteelde cranberries (in het natuurnetwerk). Dit initiatief maakt strikt gesproken geen deel uit van de Proeftuin, maar is mede doordat hier bijvoorbeeld expliciet aandacht is besteed in de *Krimpenerwaardekrant* door sommigen toch gezien als Proeftuinproject (Proeftuin Krimpenerwaard 2020b).

Uit het experiment met de natte teelten komen eigenlijk alleen lisdodde en riet naar voren als een mogelijke optie. De overige proeven zijn om verschillende redenen (nog) niet gelukt. Zo werden de duck potatoes opgegeten door eenden en andere vogels. Het knelpunt bij lisdodde is (vooralsnog) echter het verdienmodel. Voor de afzet is mogelijk wel belangstelling van een bouwondernemer uit Friesland, die het wil gebruiken voor isolatiemateriaal. Het knelpunt zit echter in de oogst, die vooralsnog handmatig moet plaatsvinden. Daarmee is het volgens de betrokken ondernemer (nog?) geen realistisch verdienmodel voor de boeren in de

Krimpenerwaard. Verder groeit lisdodde het best bij een waterstand van +20 cm, terwijl voor het voorkomen van bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen een waterstand van -20 cm ideaal is.

Gedurende het traject is ook een alternatieve toepassing van lisdodden verkend. Dit betreft de mogelijke functie van lisdodden bij het uitmijnen van landbouwgrond. In de praktijk wordt landbouwgrond nu veelal afgegraven of afgeplagd om zodoende natuurontwikkeling mogelijk te maken. Dit is echter duur, brengt ook weer CO₂-uitstoot met zich mee en valt bovendien slecht bij de boeren in het gebied (omdat het onomkeerbaar is). Naar de mogelijkheden van lisdodden in het natuurbeheer ten opzichte van uitmijnen via extensief graslandbeheer of afgraven/plaggen, wordt op een ander bedrijf in de Krimpenerwaard inmiddels onderzoek gedaan. De definitieve resultaten van deze proef zijn nog niet bekend, maar de eerste indruk is wel dat uitmijnen met lisdodden in de praktijk nog niet zo eenvoudig is.

Zoals aangegeven, liggen natte teelten moeilijk in het gebied vanwege de weerstand tegen (nog) hogere waterpeilen en de wens van de boeren om vast te houden aan graslandbeheer en koeien. Mede om deze reden is het project ook geframed als experiment. In de eerste jaren is vrij veel over de natte teelten gecommuniceerd vanuit de Proeftuin. Zo is het betrokken perceel ook bezocht vanuit 'Tour de boer'. Daarnaast lagen de proefpercelen op een zichtbare plek, vlak naast een fietspad (zie ook par. 3.3.4). Hierdoor kreeg de betrokken ondernemer ook veel vragen van collega-boeren, inwoners en toeristen. Na het genoemde conflict (2020) is vanuit de Proeftuin minder gecommuniceerd over natte teelten en lag meer de nadruk op projecten die meer aansloten bij de bestaande bedrijfsvoering.

In verschillende gesprekken zijn het project 'Natte teelten' en het initiatief met de cranberries genoemd als voorbeelden van projecten die te ver afstaan van de wensen en behoeften van de boeren uit de Krimpenerwaard. Daarbij ontstond bij sommigen zelfs de indruk dat de aandacht voor natte teelten zelfs onderdeel zou zijn van een 'verborgen agenda' om het gebied nog verder te vernatten. Volgens de projectleider natte teelten was dit beeld onterecht, omdat het project vooral gericht was op de gebieden die al nat waren of zouden worden (het Natuurnetwerk) en niet op verdere vernatting.

De pilot natte teelten heeft onderzoeksmatig veel nieuwe inzichten opgeleverd over de mogelijkheden om bepaalde gewassen te verbouwen. Zo was de bodem (klei met veen) onder de proef in de Krimpenerwaard ook weer anders dan bij de experimenten met lisdodde in Zegveld. Het experiment heeft echter vooralsnog geen directe belangstelling bij agrariërs opgeleverd om zelf lisdodden te gaan verbouwen. Ook de betrokken ondernemer gaf aan dit zelf nooit (serieus) te hebben overwogen. Wel geven betrokkenen aan dat het project ondernemers aan het denken heeft gezet. Zo is een ondernemer inmiddels bezig met een andere, nieuwe teelt (miscanthus) dat vergelijkbare eigenschappen als de lisdodde heeft. Hij wil dit gebruiken als strooisel in zijn stal. Een van de stuurgroepleden: *"Ook als het Lisdodde- of Cranberry-project oplevert dat een boer denkt 'maar ik wil gewoon koeien', dan is dat ook de start van een denkproces en heeft het effect gehad."*

Passende koe

In het project 'Passende koe' staat de koe centraal. De gedachte was om te gaan kijken welke koe het best past bij de veranderende omstandigheden, waaronder klimaatverandering. Aanvankelijk wilde men kijken naar verschillende bedrijfstypen die voor de toekomst voor de hand lagen voor de Krimpenerwaard. Dat was heel breed: zuivel met toegevoegde waarde, biologisch of 100% gras-gevoerd, lokaal/regionaal, recreatie & zorg of hogere waterstand. Vanuit de stuurgroep is aangedragen om ook te kijken naar bedrijfstypen met een hoger grondwaterpeil. Maar qua bedrijfstypen en koeien mocht het breed zijn.

Eind 2019/begin 2020 zijn vanuit dit project een tweetal bijeenkomsten geweest in het gebied met als doel om het project op te starten. Op de tweede bijeenkomst bleek dat het project leidde tot verwarring en ook boosheid onder een deel van de veehouders. Het idee ontstond dat het project vooral gericht was op een hoger waterpeil en nieuwe koeienrassen. In dezelfde periode verscheen ook het boekje 'Kies je eigen koers' met inspirerende voorbeelden met onder andere het plaatje van 'een koe met grote voeten'. Ook startte toen het project met de rijksadviseurs en waren er boerenprotesten in Den Haag.

Mede door deze ophef is de opzet van het project wat veranderd en meer gericht op de wensen en de bestaande bedrijfsvoering van een deel van de huidige veehouders in de Krimpenerwaard. Daarmee is de

oorspronkelijke gedachte om meerdere bedrijfstypen en andere koeienrassen mee te nemen, losgelaten. De focus is verlegd naar bedrijven die sterk gericht zijn op het voeren van gras vanuit het eigen bedrijf en op de vraag welke van de al aanwezige koeien op deze bedrijven daarbij het best passen. Het feit dat deze bedrijven vooral met eigen gras werken en bijvoorbeeld nauwelijks/geen mais voeren, is misschien minder innovatief dan boeren met hogere waterstanden, maar past goed bij de Krimpenerwaard, zowel nu als in de toekomst. Het past ook sterk in de gedachte van kringlooplandbouw.

Uiteindelijk zijn twee bedrijven geselecteerd op basis van kringloopwijzergegevens en uitgenodigd om mee te doen aan dit project. In beide bedrijven wordt gewerkt met Holsteins. Een van deze bedrijven werkt vooral met weidegang (laat de koeien zo veel mogelijk het gras zelf ophalen) en het andere werkt met weidegang aangevuld met vers gras voeren in de stal (laat de koeien kiezen tussen vers gras in de wei of op stal). In het project worden gedetailleerde metingen aan individuele koeien gedaan (via sensoren) en wordt een aantal koeien ook regelmatig individueel door een dierenarts beoordeeld op gezondheid. Ook is gekeken naar de economische aspecten (koesaldo) en de productie. Op beide bedrijven wordt van alle koeien geregistreerd wanneer de koeien zich naar buiten of binnen verplaatsen. Op een van de bedrijven kan met de 'smartgate' bepaald worden dat koeien pas naar binnen mogen als ze weer aan de beurt zijn om te melken. Dit alles moet de veehouder in staat stellen om te bepalen welke koe het best past bij veel gras eten en wat deze koe nodig heeft om zo goed mogelijk te functioneren (= gezond blijven, goed produceren en weinig kosten).

Een van de deelnemers geeft wel aan zich erover te hebben verbaasd dat de bedrijfseconomische gevolgen aanvankelijk niet mee waren genomen in de onderzoekaankpak. Hij heeft ervoor gepleit om dit wel mee te nemen, omdat het saldo van kosten en opbrengsten voor een boer juist cruciaal is. Hij vraagt zich ook wel af waar de vraagstelling van het onderzoek vandaan komt.

Mede vanwege de ophef bij de start zijn de deelnemers en onderzoekers nog wel wat voorzichtig met het delen van tussenresultaten door middel van bijeenkomsten met andere boeren. De bijeenkomsten met andere boeren zullen pas plaatsvinden als alle metingen zijn gedaan en de uitkomsten van het onderzoek uitgebreid met de twee deelnemers zijn besproken. De gedachte is dat er een soort dashboard wordt gevormd waarmee de veehouder voor zijn bedrijfssituatie kan zien welke koeien met welke kenmerken daarbij het best passen. Dit kan helpen bij het nemen van beslissingen m.b.t. stierkeuze, al dan niet vers gras voeren op stal of het inzetten op nog meer weidegang.

De projectleider is tevreden over de keuze voor dit bedrijfstype. Er blijken binnen het gekozen bedrijfstype en ras nog aardig wat verschillen in bedrijfsvoering en tussen de koeien. *"Ik leer er zelf ook veel van. Over waarom veehouders bepaalde keuzes maken en over verschillen tussen koeien. De gebruikte onderzoeksopzet kan ook op bedrijven met andere rassen worden gebruikt. Wat dat betreft is ras minder belangrijk dan soms gedacht wordt."*

Analyse

Het is duidelijk dat er in dit cluster projecten spanning bestaat tussen de wensen vanuit de agrariërs uit het gebied en de aanvankelijke focus op innovatie vanuit de Proeftuin. Het project 'Natte teelten' was net zo omstreden als het project 'Passende koe'. Het is veel eerder van start gegaan, namelijk voor het moment dat de maatschappelijk onrust vanuit het gebied tegen de innovatieve projecten vanuit de Proeftuin nog niet heel uitgesproken was. Het was een van de pre-proeftuinprojecten. Het project 'Passende koe' ging pas van start toen deze onrust al actief was geworden en is daardoor ook van koers veranderd. Hierdoor werd het project misschien minder innovatief, maar is de kans dat de resultaten – die nog niet bekend zijn – bruikbaar zijn voor de huidige agrariërs in de Krimpenerwaard, wel groter geworden. Een waardevolle aanpassing is dat het 'koesaldo' (de kosten en opbrengsten per individuele koe) in dit project oorspronkelijk geen selectiekenmerk was voor koeien, maar naar een idee van een van de deelnemers alsnog wordt meegenomen.

Het project 'Natte teelten' is misschien minder direct bruikbaar, maar heeft mogelijk een aantal ondernemers wel aan het denken gezet over de eigen bedrijfsvoering. Ten slotte zien we dat communicatie over de meer innovatieve projecten lastiger wordt voor met name deelnemers, in een omgeving waarin weerstand is tegen bepaalde veranderingen. Hiermee wordt het ook lastiger om van deze projecten te kunnen leren.

4.3 Projecten vanuit bestaande bedrijfssystemen, van bovenaf geformuleerd

Bij het cluster 'projecten dicht bij de bestaande praktijk' gaat het om projecten waarbij de dagelijkse praktijk van melkveehouderij in het gebied veelal het startpunt vormt en die van bovenaf tot stand zijn gekomen. In deze paragraaf is specifiek gekeken naar de projecten 'Adaptief watermanagement' (onderwaterdrainage), 'Veenverrijking met klei' (klei op veen) en 'Weidebuffet met kruiden' (kruidenrijk grasland). Dit zijn alle drie projecten die (met eventuele voorgangers meegerekend) al sinds 2018 lopen. Wel zijn het alle drie projecten die 'van bovenaf' zijn bedacht en waarvan de oorsprong niet in het gebied zelf ligt.

Adaptief watermanagement

Het project 'Adaptief watermanagement' komt voort uit een pre-Proeftuinproject rondom onderwaterdrainage in Vlist. Een belangrijk doel van het inzetten van deze vorm van drainage is om bodemdaling door veenoxidatie tegen te gaan en zo ook de uitstoot van CO₂ door het veen te beperken. In droge perioden kan door toepassing van onderwaterdrainage het slootwater tot in het midden van de percelen infiltreren, waardoor de bodem minder uitdroogt, het veen minder inklinkt en er dus minder bodemdaling plaatsvindt. In natte perioden kan het systeem juist bijdragen aan betere ontwatering, waardoor de draagkracht van een perceel toeneemt en de lengte van het weideseizoen kan worden verlengd met minder verliezen door vertrapping.

In de beginperiode van de Proeftuin waren er bij twee ondernemers in de Krimpenerwaard onderwaterdrainagesystemen aangelegd. Mede dankzij de Proeftuin zijn er daarna bij aanzienlijk meer ondernemers onderwaterdrainagesystemen aangelegd. In het deelgebied Vlist doet nu in totaal zo'n 25 boeren ervaring op met deze systemen (*'op 2 na alle boeren in het (deel)gebied'*), waardoor er zo'n 350 ha gedraineerd wordt. Bovendien zijn middelen uit de Proeftuin ook gebruikt om de reeds opgebouwde meetreeksen in Vlist te verlengen. Budgettair maakt het project geen groot deel uit van de Proeftuin, omdat veel van de (voor)financiering al vanuit andere middelen was geregeld (onder andere via PPP Agro en Advies). Hoewel de activiteiten in Vlist in eerste instantie formeel niet binnen de Proeftuin vielen, is deze proef in de communicatie bewust wel meegenomen, omdat het om dezelfde drainagesystemen gaat.

Veel boeren in het gebied kijken positief naar het idee van onderwaterdrainage: het wordt gezien als een oplossing voor de bodemdaling in De Krimpenerwaard en biedt ook perspectief, omdat het veelal goed inpasbaar is in de bedrijfsvoering. Een peiling vanuit het project onder 50 boeren laat zien dat zo'n 60% interesse heeft, dat 10% het niks vindt en dat zo'n 30% nog even de kat uit de boom wil kijken als het gaat om onderwaterdrainage (Proeftuin Krimpenerwaard, 2021b). Toch zijn er hier ook wel kritische geluiden. Naar aanleiding van de proef op 350 ha in Vlist sprak een lokale agrariër: *"Ga iets niet grootschalig uitrollen voordat het beproefd is. Dat vind ik bijvoorbeeld van die onderwaterdrainage, al kunnen wij het op het moment krijgen zonder dat we ervoor hoeven te betalen, dan zeg ik nog 'nee'. Ze moeten mij nog maar eens aan gaan tonen waar de winst zit."*

De meetreeksen die nu zijn opgebouwd, laten inmiddels wel zien dat op percelen waar onderwaterdrainage wordt toegepast, er de afgelopen jaren minder fluctuatie in waterstanden was. In andere woorden: het water kwam bij droogte minder laag te staan en in natte perioden staat het wat minder hoog. In technisch opzicht wordt de proef daarmee door veel betrokkenen als een 'succes' gezien, waarbij de betrokken onderzoekers en adviseurs verwachten dat het kan leiden tot een reductie in de bodemdaling van zo'n 50%. Vanuit de provincie wordt gesteld: *"Dat het in veel situaties helpt, die onderwaterdrainage, dat is helder. Zeker als je er dan ook nog actieve drainage van maakt. Die grasmat is in de zomer dan echt een stuk natter dan wanneer je dat niet doet."* Ook vanuit het waterschap is men inmiddels best positief over de mogelijkheden die onderwaterdrainage kan bieden, ook in het kader van het CO₂-vraagstuk.

Een bij dit project betrokken adviseur concludeert over onderwaterdrainage: *"Het project heeft inmiddels zijn werk gedaan."* De inhoudelijke bevindingen zijn volgens hem redelijk duidelijk op technisch vlak en ook het animo onder boeren is zichtbaar. Wel resteert nog de vraag wat het ecologische effect van onderwaterdrainage is – bijvoorbeeld ten aanzien van weidevogels. Dit is een aspect dat pas later in beeld is gekomen en de resultaten op dit vlak zijn nog niet helemaal helder: sommigen verwachten dat het positief

kan uitpakken, terwijl anderen kritisch zijn. Wel is het zo dat in ieder geval een van de ondernemers de onderwaterdrainage nu ook inzet om gunstige condities voor weidevogels te stimuleren door het grasland nat te houden. Een grote vraag die nog resteert, is ook of onderwaterdrainage wel economisch haalbaar is vanuit het verdienmodel van de boer. In de Proeftuin en in Vlist is de aanleg van drains gesubsidieerd, maar onderwaterdrainage vereist in principe zo'n 2500 tot 2800 euro per ha aan investeringskosten voor de aanleg. Peilgestuurde drainage vraagt ook veel water en dat roept de vraag op hoe dit op grote schaal kan in het gebied. Verder kunnen boeren het ook gebruiken om het land snel droog te krijgen en zo extra te beweiden, wat beoogde effecten kan verkleinen. Het gedrag van boeren blijkt dus ook een belangrijke factor.

Veenverrijking met klei

Het project 'veenverrijking met klei' (ook wel: klei op veen) kijkt naar de mogelijkheden om klei in de veenbodem aan te brengen en op die manier de bodemdaling en CO₂-uitstoot door veengrond te beperken. Doordat kleideeltjes zich in de bodem binden aan organische stof uit het veen, verlopen de afbraakprocessen van dit veen trager. Vanuit de theorie en literatuur was er al het nodige bekend over deze principes, maar er waren nog twijfels of dit ook in de praktijk kon en wat het effect daarvan zou zijn. Om deze reden is in 2018 begonnen met een proef waarin zowel in het lab als in de Krimpenerwaard is gekeken naar de resultaten die kunnen worden behaald met het inmengen van klei op veengrond. In deze proeven zijn verschillende soorten klei, die als opbrengst van o.a. baggerwerkzaamheden zijn verkregen, opgebracht op veengrond. Deze klei vermengt zich vervolgens gedurende de tijd met de veenbodem.

Het project is (in termen van de aandacht en aantal deelnemers) redelijk 'klein' begonnen, maar door de jaren heen steeds meer gegroeid in aantallen deelnemers en ook in de aandacht die er voor het project was. *"Klei op veen, het wordt opgepikt, maar het is ook dat er door de resultaten en wat we doen, daar haken mensen op in. Je krijgt een wisselwerking tussen communicatie en resultaten, het wordt bekend, maar mensen gaan er ook voor staan."* Nadat er oorspronkelijk op één bedrijf is begonnen, werden er via een 'kleiloterij' nieuwe deelnemers geworven en sloten vier boeren zich aan bij het experiment.

Hoewel er nog zorgen zijn rondom de logistiek (veel transportbewegingen) en vragen spelen rondom de beste wijze van inbrengen op het land, zijn de inhoudelijke resultaten in technische zin veelbelovend. Afhankelijk van het gebruikte kleimengsel lijkt een reductie in bodemdaling van tot wel 50% haalbaar te zijn (Van Agtmaal et al., 2020). Er blijven nog wel wat vragen over bijvoorbeeld de langetermijneffecten en de vraag of en hoe vaak herhaling van het inbrengen van de klei nodig zal zijn. Vervolgonderzoek naar de kosten en baten vindt momenteel plaats, want ook hier liggen nog vragen. De verwachting van diverse betrokkenen is bovendien dat een combi van klei op veen met onderwaterdrainage de bodemdaling nog verder kan reduceren, maar over de combinatie van deze maatregelen en het effect hiervan is ook nog geen exacte duidelijkheid.

Het geluid rondom dit project lijkt vrijwel unaniem positief te zijn. Boeren geven aan dat dit iets is waar ze mee aan de slag kunnen: *"Klei op veen is een goed voorbeeld van 'vertrekken vanuit de praktijk': boeren die zien dat en die snappen het ook."* Wel concludeert een boer *"dat er nog maar weinig boeren écht van profiteren"*: er moest worden geloot wie er in aanmerking kwamen voor het aanbrengen van extra klei, wat voor veel extra aandacht en publiciteit zorgde, maar ook betekende dat niet alle geïnteresseerde boeren konden deelnemen aan deze proef. Vanuit de gemeente wordt gesteld: *"Klei op veen was wel een topproject. Dat heeft echt wel perspectief richting de toekomst. Ook als maatregel tegen CO₂ en bodemdaling."* Een andere betrokkene vanuit de gemeente geeft aan: *"Als ik nu kijk qua bodemdalingsmaatregelen, [denk ik] dat we een deel van een oplossingsstrategie hebben dat draagvlak heeft bij waterschap en sector, het lijkt te gaan werken"*.

Binnen de Regiodeal Bodemdaling Groene Hart is geld vrijgemaakt om het project ook na de Proeftuin voort te zetten. Het project wordt als inhoudelijk vernieuwend gezien en vanuit de Krimpenerwaard heeft het principe van klei op veen inmiddels ook de aandacht van andere regio's getrokken. Het project heeft inmiddels navolging in Friesland gevonden en ook vanuit Noord-Holland is men al komen kijken of de principes van klei op veen in deze provincie kunnen worden toegepast. Daarmee heeft het oorspronkelijke experiment bij één lokale ondernemer inmiddels een flinke vlucht genomen en lijkt het in positieve zin een belangrijke bijdrage te leveren aan de beeldvorming van de Proeftuin. Hierbij wordt ook de communicatieve en verbindende rol van de betrokken onderzoekers en adviseurs geprezen door diverse respondenten.

Weidebuffet met kruiden

Het project 'Weidebuffet met kruiden' kijkt naar de mogelijkheden om kruiden op te nemen in graspercelen binnen (vooral) de melkveehouderij. Het idee is dat dit goed is voor weidevogels en biodiversiteit, de gezondheid van de bodem bevordert, de uitspoeling van stikstof tegengaat en de droogtetolerantie van het perceel vergroot. Ook kan het bijdragen aan een verhoging van het eiwitgehalte van het gewas en de gezondheid van de koe.

Bij boeren op verschillende locaties in de Krimpenerwaard zijn als onderdeel van dit project kruidenmengsels ingezaaid om te kijken of het lukt om deze kruiden te integreren in het bestaande grasland. Daarbij betreft het andere mengsels van kruiden dan in NNN-gebied. Het betreft in veel gevallen nog steeds graslanden in intensieve productie, alhoewel er ook is geëxperimenteerd met extensieve mengsels – iets wat als onderdeel van het ANLb als financieel haalbaar wordt gezien.

Het project maakt al vanaf begin 2018 deel uit van de Proeftuin en heeft daarbij steeds op een behoorlijke belangstelling van boeren en partijen buiten de agrarische sector (zoals bestuurders) kunnen rekenen. Uiteindelijk waren er zestien deelnemers vanuit de Krimpenerwaard (Proeftuin Krimpenerwaard, 2021c; 2021d). Landelijk *"wordt kruidenrijk grasland als een item gezien"* (lid stuurgroep) en de Proeftuin geeft diverse boeren een kans op hier mee te experimenteren – iets waar ook de nodige animo voor was. Al redelijk vroeg was er een groep van ruim tien boeren die deelnam en die ook samen een studiegroep vormden om over hun ervaringen te praten. Vanuit het programmeerteam werd al snel geconcludeerd: *"daar zit energie"*. Een betrokken onderzoeker geeft aan: *"kruiden, daar is meer aandacht voor, dat is meer sexy."* Toch zegt een betrokken boer ook wel van collega's te horen dat ze het onzin vinden: *"houd dat onkruid maar lekker bij je!"*

De uitwisseling in de studiegroep die voor dit project is opgezet, wordt als zeer positief ervaren. Er is een actieve, betrokken groep boeren ontstaan die rondom dit thema samenwerkt, kennis uitwisselt en daarin van elkaar leert. Ook rondom het project gebeuren er de nodige dingen: *"mensen ontwikkelen eigen machines voor doorzaaien van kruiden op veen, leveranciers gaan er meer op inspelen."* Ook ontstond er samenwerking met Agrarische Natuurvereniging De Weidehof in het kader van vergoedingen voor agrarisch natuurbeheer. Bestuurders (vanuit gemeente, provincie en waterschap) zien Kruidenrijk als een positieve, kansrijke ontwikkeling voor de voortgang van de melkveehouderij in de Krimpenerwaard. *"Dat zit dicht tegen de huidige bedrijfsvoering aan, dan blijf je wel melken."*

De resultaten van deze proef zijn in de ogen van een betrokkene nog niet zo heel zwart-wit te framen: *"We zien de moeilijkheden, maar we zien ook de positieve aspecten."* Werken met kruiden blijkt in de praktijk nog niet eenvoudig in de Krimpenerwaard: kruidenrijk grasland brengt op veen extra uitdagingen met zich mee. Het hoge stikstofgehalte en de lage PH maken dat het voor kruiden lastig is om zich tussen het gras te vestigen. In de (droge) zomers van 2018-2020 *"is er ook veel mislukt"*. Uit de proeven werd duidelijk dat kruidenrijk grasland kan helpen om het rantsoen te verrijken en dat de eiwitopbrengst hoger is. Ook kan het op maatschappelijke aandacht rekenen vanwege de bijdrage aan biodiversiteit. Het vergt echter meer management in onkruidbeheersing, de zaaimengsels zijn relatief duur en de kruiden vestigen zich niet overal even succesvol. Een betrokken agrariër concludeert: *"Voor mij is het geen succes. De koeien vinden het niet lekker."* De verwachting van betrokken onderzoekers en adviseurs is dat sommige boeren na de Proeftuin door zullen gaan met kruidenrijk grasland en dat anderen er weer mee zullen stoppen. Diverse betrokkenen bij de Proeftuin leggen daarbij de link met Topline en PlanetProof, marktontwikkelingen waarbinnen kruidenrijk grasland goed past en die voor een extra beloning op dit vlak zouden kunnen zorgen.

Figuur 4.2 Bijeenkomst project 'Weidebuffet met kruiden' (Bron Pedro Janssen).

Analyse

In algemene zin kunnen deze projecten op redelijk wat draagvlak/enthousiasme rekenen bij veel boeren in de Krimpenerwaard, omdat ze redelijk goed aansluiten bij de huidige bedrijfsvoering (gras en koeien). Bij alle drie de projecten is daarbij zichtbaar dat de interesse van boeren en buitenstaanders door de tijd heen toenam, waarbij het 'succes' in proeven rondom klei op veen en onderwaterdrainage (de vastgestelde verminderde bodemdaling in de proeven) ook aansprak en bijdroeg aan een positief sentiment. Van onderwaterdrainage en kruidenrijk grasland zou je kunnen zeggen dat het in Nederland niet zo heel innovatief meer is (m.u.v. de combi van onderwaterdrainage en weidevogelbeheer), maar beide projecten hebben wel bijgedragen aan het gesprek hierover in de Krimpenerwaard.

Hoewel er op het oog veel support is voor de projecten in dit cluster, wordt toch ook wel duidelijk dat er links en rechts ook weerstand is of wat nuances mogelijk zijn. Aan de grootschalige toepassing van onderwaterdrainage bij Vlist wordt door sommigen getwijfeld (kun je niet beter klein beginnen?) en de geluiden rondom het kruidenrijke grasland zijn wat meer wisselend. Kruidenrijk grasland lijkt op het eerste gezicht misschien goed toepasbaar binnen de melkveehouderij en wordt vanuit de buitenwereld als een belangrijk project gezien, maar past niet bij alle boeren/deelnemers aan de Proeftuin even goed in de bedrijfsvoering en staat daarmee wellicht toch iets verder van de bestaande praktijk af. Bovendien blijkt het nog best een uitdaging om dit op veen succesvol te doen. Er zijn in de Krimpenerwaard ook boeren die de kruiden zien als 'onkruid' en er niet mee aan de slag willen. Het project 'Veenverrijking met klei' wordt nu als een succes gezien, maar betrokken onderzoekers en adviseurs benadrukken wel dat enige voorzichtigheid nodig blijft, omdat nog niet helemaal duidelijk is welke resultaten op de lange termijn bereikt kunnen worden en onder welke voorwaarden dit kan.

Een lokale ondernemer sprak de hoop uit om met de combinatie van onderwaterdrainage en klei op veen "tot in de eeuwigheid" te kunnen blijven boeren in de Krimpenerwaard. Dat beide projecten bijdragen aan een vermindering van bodemdaling lijkt duidelijk, maar of hiermee ook aan huidige en toekomstige beleidsdoelstellingen kan worden voldaan, is momenteel onzeker. Beide maatregelen vragen ook de nodige investeringen die naar de toekomst toe remmend zouden kunnen werken als er op enig moment toch

aanvullende maatregelen nodig zijn. De vraag die wel eens gesteld wordt, is of dit vormen van adaptieve landbouw zijn of dat je met het beïnvloeden van het waterpeil en kleigehalte in de bodem (en trouwens ook met het kruidengehalte in het gras) toch nog in het controlemodel zit. De meningen daarover verschillen, maar duidelijk is wel dat alle drie de projecten uit dit cluster een (redelijk) brede groep aan boeren aanspreken.

4.4 Mijn Koers

Naast de eerder beschreven clusters hebben we in deze evaluatie ook specifiek ingezoomd op het project 'Mijn Koers'. In deze overweging speelde mee dat dit project als een wat andersoortig project pas in de loop van het programma aan de Proeftuin is toegevoegd en dat de meeste mensen die we hebben gesproken, aangeven dat dit project een belangrijke rol in de Proeftuin heeft gespeeld.

De eerste ideeën voor een dergelijk project in de Proeftuin dateren van medio 2019. Op dat moment, nadat de Proeftuin ongeveer een jaar liep, was er sprake van een verschuiving in de aandacht van de Proeftuin van hoofdzakelijk technisch-inhoudelijke projecten naar ook meer sociaal-maatschappelijke aspecten. Een eerste opzet van het project, toen nog onder de naam 'Adaptieve landbouw in beweging', is besproken in de stuurgroep van juli 2019. In de maanden daarna is dat idee aangepast en eind 2019 lag er een uitgewerkt projectidee, inclusief een concreet programma voor het project 'Mijn Koers'.

De insteek van 'Mijn Koers' was om in kleine groepen van 5 tot 7 ondernemers, onder begeleiding, in een aantal bijeenkomsten na te denken over de keuzes voor de toekomst. Voor ieder traject stond ongeveer een halfjaar. Naast deze gezamenlijke bijeenkomsten organiseren de deelnemers ook zelf nog een-op-een reflectie met collega-ondernemers en andere partners uit hun netwerk, zoals erfbetreders. Het voornaamste doel van 'Mijn Koers' was om ondernemers uit de Krimpenerwaard te stimuleren om zelf te ontdekken/bepalen wat bij hen past, welk ondernemersperspectief daarbij hoort en om dit te toetsen bij mensen in hun omgeving, om vervolgens op basis daarvan een plan met concrete acties en stappen uit te werken om zo ook daadwerkelijk dat doel te bereiken. Zoals benoemd in de uitnodiging: *"Mijn Koers betekent keuzes maken. Een actiegericht programma, bedoeld voor ondernemers die zichzelf en hun toekomst serieus nemen, stappen durven zetten en zelf aan het roer willen blijven staan."*

In de aanvankelijke opzet was ook het idee dat vanuit het project 'Mijn Koers' een directe verbinding gelegd zou kunnen worden met de reeds lopende projecten uit de Proeftuin. Gaandeweg bleek echter ook dat voor veel van de deelnemers deze projecten nog vrij ver van hen af stonden en dat de eigen interesse veelal bij andere onderwerpen lag. In de loop van het traject van 'Mijn Koers' is er dan ook niet meer direct gestuurd op een koppeling met de lopende projecten.

Het project van 'Mijn Koers' stond dus eigenlijk net in de steigers en de eerste deelnemers waren ook al benaderd op het moment dat vanuit de Agrarische Structuurcommissie Krimpenerwaard het verzet tegen de Proeftuin werd uitgesproken. Het was een groot voordeel dat de eerste groep van 'Mijn Koers' in deze periode snel opgestart kon worden, omdat hiermee ook aantoonbaar kon worden ingespeeld op de roep vanuit de sector om beter aan te sluiten op de wensen en ideeën vanuit het gebied zelf. De komst van corona en bijbehorende (eerste) lockdown zorgden vervolgens wel weer voor enige vertraging, omdat de oorspronkelijke opzet van 'Mijn Koers' zich minder goed leende voor onlinebijeenkomsten. Uiteindelijk is deze eerste ronde van 'Mijn Koers' toch via een combinatie van digitale en livebijeenkomsten in het najaar van 2020 afgerond.

Kort daarop is ook een tweede groep opgestart en begin 2021 nog een derde groep. Hoewel de opzet in grote lijnen steeds hetzelfde was, kende iedere groep toch ook zijn eigen dynamiek, deels ook bepaald door de deelnemers zelf en de wisselende begeleiders. Met name de tweede groep werd omschreven als een heel hechte groep met een grote intrinsieke motivatie. Van het traject van deze groep is ook een film gemaakt die gepresenteerd is in een gebiedsbijeenkomst op 8 juli 2021 en online is terug te vinden op de website van de Proeftuin. In de tweede en derde groep van 'Mijn Koers' is ook het contact met de expertgroep aangehaald door regelmatig themasessies te organiseren met, onder andere, deskundigen uit de expertgroep.

Volgens de begeleiders van de Proeftuin zijn er van de 24 deelnemers die in totaal aan de eerste drie groepen van 'Mijn Koers' hebben deelgenomen "zo'n 10 die (medio 2021) echt zijn waar ze zouden moeten zijn".

Figuur 4.3 (Slot)bijeenkomst 'Mijn Koers' (groep 2) (Bron Proeftuin Krimpenerwaard).

Na afronding van de eerste drie 'Mijn Koers'-trajecten is vanuit de Proeftuin gekozen voor een wat andere opzet voor het vervolg. Op basis van de behoeften van ondernemers (onder andere uit de voorgaande Mijn Koers-groepen) en kijkend naar de Krimpenerwaard als gebied zijn daarbij drie thema's gekozen waar vervolgttrajecten aan opgehangen kunnen worden. Het thema '*Korte ketens Markt en Merk*' is gericht op het verkennen van de (on)mogelijkheden van korte ketens in de Krimpenerwaard en de mogelijkheden tot samenwerking. In het thema '*Biologische landbouw*' wordt verkend of en hoe meer ondernemers uit de Krimpenerwaard in gezamenlijkheid de overstap naar biologisch zouden kunnen maken. En in het thema '*Mijn koers en gebiedsprocessen*' zal worden gekeken of ondernemers op gebiedsniveau proactief een gezamenlijke koers kunnen ontwikkelen om in te spelen op de gebiedsprocessen, waar aan de slag wordt gegaan met de doelstellingen rondom klimaat en CO₂.

De meeste betrokkenen bij de Proeftuin laten zich positief uit over het 'Mijn Koers'-project en vinden dat dit echt van toegevoegde waarde is geweest voor de Proeftuin. Toch zijn er ook een paar kritische kanttekeningen. De eerste daarvan is dat 'Mijn Koers' eigenlijk een valse start kende doordat in een van de eerste bijeenkomsten met groep 1 het boekje met toekomstbeelden op tafel kwam, wat kort daarvoor juist voor zoveel onrust en weerstand had gezorgd. Een ander punt dat wordt genoemd, is dat het project 'Mijn Koers' een beetje los is komen te staan van de andere projecten uit de Proeftuin. Dat hangt samen met het feit dat de ideeën waar de deelnemers uit 'Mijn Koers' mee komen, over het algemeen van een wat andere aard zijn dan de ideeën waar de Proeftuin in eerste instantie zelf mee kwam. Zo kwamen er vanuit de 'Mijn Koers'-trajecten bijvoorbeeld regelmatig vragen over de marketing van (streek)producten en het organiseren van korte ketens. Dat waren onderwerpen waar tot op dat moment in de Proeftuin niet echt aandacht aan werd besteed.

Tot slot worden hier en daar ook nog wel vraagtekens geplaatst of 'Mijn Koers' ook echt leidt tot verandering. *"Er zijn boeren met Mijn Koers aan de slag gegaan, dat vind ik op zichzelf positief. Maar ik vermoed nog steeds een 'ik-kijk-wel-wat-het-wordt-houding', die beweging is er nog niet echt."*

Uit de ervaringen met het 'Mijn Koers'-project volgt ook een aantal aanbevelingen. De eerste is om een volgende gebiedsprojecten- en processen direct al vanaf het begin met een 'Mijn Koers-achtig' project te starten, juist ook om in gesprek te komen/blijven met het gebied. Het tweede dat het project 'Mijn Koers' nog wel erg 'mijn' of 'ik' gericht is en dat het goed zou zijn om het in te steken als 'Onze Koers'. *"Ik denk dat de boeren het niet zonder de omgeving kunnen. Het gaat niet om hun koers, maar de koers van het bedrijf in de omgeving. Wat ik vooral van belang vind, is dat ze in een gesprek over hun koers die omgeving nadrukkelijk betrekken. Dan bedoel ik niet alleen de keten, ook de fysieke omgeving. De directe burens. Ze moeten de dorpen in de Krimpenerwaard achter hun bedrijf krijgen, dat het een bedrijf van de gemeenschap wordt."*

5 Beweging in en om de Proeftuin

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de beweging in en rondom de Proeftuin. Bij de start van de Proeftuin 'Trots op de Krimpenerwaard' ligt de nadruk op het concept van adaptieve landbouw en was de Proeftuin vooral gericht op het in gang brengen van een beweging in deze richting. De Proeftuin wilde dit doen door in verschillende projecten, samen met boeren en andere betrokkenen uit het gebied, te verkennen of en hoe adaptieve landbouw kan bijdragen aan een toekomstperspectief voor de landbouw in de Krimpenerwaard.

In paragraaf 5.2 gaan we in op de vraag in hoeverre deze beoogde beweging eind 2021 is gerealiseerd. Vervolgens trekken we deze vraagstelling breder en kijken we achtereenvolgens ook naar de invloed van de beweging in de omgeving van de Proeftuin (par. 5.3) en de beweging die de Proeftuin de afgelopen jaren zelf heeft gemaakt (par. 5.4).

5.2 Beweging van de landbouw in de Krimpenerwaard

Op basis van onze analyse kunnen we constateren dat de Proeftuin een zekere beweging in de landbouwsector in de Krimpenerwaard op gang heeft gebracht. Het is echter ook nog te vroeg om te zeggen in hoeverre dit ook een beweging richting adaptieve landbouw is. De gerealiseerde beweging heeft volgens betrokkenen vooral betrekking op het individueel en collectief nadenken over de toekomstige ontwikkelingen op bedrijfs- en gebiedsniveau.

Deze beweging is op verschillende manieren ook zichtbaar. Ten eerste in de groeiende deelname van agrariërs aan projecten vanuit de Proeftuin. Aan het begin stonden niet alle agrarische ondernemers direct 'te dringen' om deel te nemen aan de Proeftuin. Veel ondernemers reageren in eerste instantie terughoudend en de deelname vanuit de agrarische sector komt in de ogen van sommigen wat schoorvoetend op gang. Bij een aantal projecten kost het de nodige moeite om deelnemers te vinden en ten tijde van het conflict (begin 2020) dreigt de Proeftuin zelfs even helemaal vast te lopen. Toch ontstaat er na dit conflict ook meer aandacht en ruimte voor de ideeën en wensen vanuit de sector. Ook diverse nieuwe projecten (waaronder 'Mijn Koers') dragen bij aan nieuwe energie en nieuwe deelnemers aan de projecten.

Ten tweede dragen ook concrete resultaten van enkele lopende projecten ('Klei op veen', 'Adaptief watermanagement') bij aan de beweging, omdat ze in de ogen van een aantal ondernemers in het gebied een concreet perspectief bieden. Hierbinnen is een belangrijke rol weggelegd voor de bijeenkomsten van 'Tour de Boer' en excursies rondom projecten zoals 'Weidebuffet met kruiden', 'Adaptief watermanagement' en 'Veenverrijking met klei'. Op die bijeenkomsten komen regelmatig tientallen geïnteresseerden af, waaronder ook veel agrarische ondernemers. Dit draagt bij aan een goede sfeer die positief door lijkt te werken in de hele Proeftuin en het gebied.

Ten derde heeft ook het conflict uit 2020 volgens sommige betrokkenen bijgedragen aan de beweging. In eerste instantie lijkt de kritiek vanuit de landbouw vooral de beoogde beweging tot stilstand te brengen. Maar, zo geeft een aantal betrokkenen aan, in tweede instantie heeft deze kritiek ook de betrokkenheid van de landbouw bij de Proeftuin vergroot en daarmee ook bijgedragen aan de beweging.

Toch kunnen we ook concluderen dat de beweging van de landbouw nog relatief klein en kwetsbaar is. Daarbij spelen de volgende belemmerende factoren een rol:

1. De weerstand vanuit het gebied tegen verandering.
2. Onduidelijkheid over de koers van het gebied.
3. Beperkte ruimte in de landbouwsector voor experimenteren en vernieuwen.

5.2.1 Weerstand vanuit het gebied

Volgens betrokkenen bij de Proeftuin ligt een belangrijke belemmering voor de beoogde beweging in de landbouwsector bij de cultuur van de Krimpenerwaard. In het gebied sprake zou sprake zijn van een wat behoudende cultuur waarbij veel mensen wat meer *'naar binnen gericht zijn'*, vaak niet zitten te wachten op veranderingen en deze *'eigenlijk het liefst buiten de deur willen houden'*. Soms wordt dan ook verwezen naar de geschiedenis van de Krimpenerwaard waar, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Alblasserwaard, eerdere pogingen om te komen tot grootschalige ruilverkaveling ook nooit van de grond zijn gekomen.

Een voorbeeld van deze weerstand tegen verandering is volgens sommigen ook het feit dat er maar heel weinig boeren in de Krimpenerwaard zijn die biologisch boeren, terwijl dit gezien de natuurlijke condities en de bestaande bedrijfsvoering voor veel ondernemers in principe relatief eenvoudig zou moeten zijn: *"toch zitten er in de hele Krimpenerwaard maar drie of vier. Dat heeft mij altijd verbaasd"* (lid stuurgroep).

Volgens sommigen zijn het *"ook vaak dezelfde boeren die je tegenkomt in de projecten. Een relatief kleine groep actieve boeren"*. Er is ook nog steeds een groep boeren die kritisch staat tegenover de (projecten uit de) Proeftuin. Wat ook wordt genoemd, is de verdeeldheid in het gebied. *"Ik had eigenlijk verwacht dat er meer eensgezindheid zou zijn. Achteraf misschien wat naïef, omdat de geschiedenis van de Krimpenerwaard juist gekenmerkt wordt door die verdeeldheid. Er is bijna geen streek met zo veel verschillende belangengroepen. De samen verbindende factor en een leider die opstaat en zegt 'daar moeten we met zijn allen naar toe', dat zie je niet in de Krimpenerwaard."*

Daarnaast constateren sommigen ook dat bepaalde deelnemers bewust niet te veel aandacht wilden genereren voor hun deelname aan projecten vanuit de Proeftuin, juist ook omdat sommige daarvan nog vrij omstreden waren. Dit kan wijzen op sociale druk en wellicht zelfs een 'onveilige omgeving' voor vernieuwing. Wanneer mensen te veel opvallen of 'met hun kop boven het maaiveld uitsteken', worden ze daar door anderen op aangesproken, en niet altijd in positieve zin: *'mensen zijn bang voor de omgeving... Als het ze niet zint, dan schijnen ze gewoon bij elkaar langs te rijden'*. Dat 'elkaar aanspreken' gold zeker ook voor de meer innovatieve projecten waarover nog veel discussie bestond.

5.2.2 Onduidelijkheid over de koers

Een tweede factor die de beweging van de landbouw in het gebied belemmert, is de onduidelijkheid over de (toekomstige) koers voor het gebied. Er lijken momenteel twee duidelijk verschillende perspectieven op de gewenste richting van de beweging van de landbouw naast elkaar te bestaan. Beide perspectieven zijn in essentie gericht op het versterken van de agrarische sector, maar wel in een wezenlijk andere richting.

In het eerste perspectief krijgt de (landbouw in de) Krimpenerwaard de komende jaren te maken met een aantal forse veranderopgaven die op het gebied afkomen (onder andere bodemdaling, klimaatverandering, biodiversiteitsverlies). De huidige landbouw is in dit perspectief onvoldoende voorbereid op deze opgaven en heroriëntatie, beweging en innovatie worden gezien als randvoorwaarden voor een toekomstbestendige agrarische sector. Dit perspectief is onder andere terug te vinden bij vertegenwoordigers van de verschillende overheden (gemeente, waterschap, provincie).

In het tweede perspectief is er juist sprake van een 'huidige sterke economische agrarische sector' en is deze sector vooral gebaat bij het versterken van de bestaande structuur en het optimaliseren van de bestaande bedrijfsvoering. Vanuit dit perspectief worden de financiële middelen uit de Proeftuin 'te veel ingezet voor projecten die niet tot concrete agrarische structuurversterking leiden'. Vertegenwoordigers van dit perspectief missen ook een erkenning van het idee dat de bestaande landbouw in het gebied in hun ogen bij uitstek al adaptief is. *"Wij doen al aan adaptieve landbouw. Wij boeren ook niet meer zoals 40 jaar terug. Dat heeft met zoveel dingen te maken: wet- en regelgeving, de vraag uit de markt, de mogelijkheden... Je speelt in op hetgeen er is"*. In dit verband wordt ook vaak genoemd dat in de Krimpenerwaard van oudsher al onder relatief natte omstandigheden geboerd wordt (in vergelijking met bijvoorbeeld de veenweidegebieden in Friesland) en dat verdere vernatting in dit gebied niet nodig of zelfs onrechtvaardig zou zijn. Ook speelt hier de gedachte dat er in de Krimpenerwaard vanuit de landbouw al een groot 'offer' is gebracht waar het gaat om natuurontwikkeling. Bewust of onbewust lijkt hiermee een beeld te ontstaan dat

(grotendeels) is voldaan aan de beleidsambities voor meer natuur, minder bodemdaling/CO₂-uitstoot etc. Nog meer grote veranderingen zijn vanuit dit perspectief niet realistisch/wenselijk.

De soms impliciete discussie tussen deze twee perspectieven, en dus ook de onduidelijkheid over de gewenste/verwachte beweging in de Krimpenerwaard, kan het daadwerkelijk in beweging komen van de agrarische sector in de weg staan.

5.2.3 Beperkte ruimte voor landbouwbedrijven om te experimenteren

Een derde belemmering voor beweging is dat de speelruimte van veel ondernemers om nieuwe dingen te gaan doen behoorlijk beperkt is, zowel financieel als qua beschikbare tijd. Deelname aan de Proeftuin wordt ervaren als iets wat extra tijd en energie kost. Dat geldt zowel voor deelname aan de projecten alsook aan allerlei overleggen en vergaderingen. *"Je barst van het werk en bent niet op zoek naar iets erbij."* Bovendien leveren veel projecten niet meteen concrete verbeteringen op voor de bedrijfsvoering, waardoor het lastig is om agrariërs te bewegen om hier tijd (en soms ook geld) in te investeren.

"Je moet ook wel wat speelruimte hebben, want een echt verdienmodel zit er (nog) niet aan." En een andere ondernemer stelt dat *"het gevoel leeft dat men erg in het verdrukhoekje zit. De boog bij de agrariërs staat gewoon erg gespannen. En als het zo gespannen staat, kan je weinig hebben, denk ik"*. Vanuit dat perspectief steekt het sommige ondernemers ook dat er een hoop geld omgaat in de Proeftuin, maar dat het grootste deel hiervan bij de betrokken onderzoekers en adviseurs landt en niet direct bij de ondernemers in het gebied.

5.3 Beweging in de buitenwereld

De Proeftuin zelf had als doel om in de Krimpenerwaard iets in beweging te zetten maar tijdens de looptijd van de Proeftuin was ook de buitenwereld volop in beweging. Sommigen 'externe' ontwikkelingen hebben, direct of indirect, ook de nodige impact op de proeftuin en de landbouw in de Krimpenerwaard gehad. Een aantal ontwikkelingen zal ook in de toekomst gevolgen hebben voor de landbouw in de Krimpenerwaard. Enkele van de meest relevante ontwikkelingen zijn:

- **Natuurnetwerk Krimpenerwaard** – In 2019 heeft de gemeenteraad het inrichtings- en bestemmingsplan voor het natuurgebied in de Krimpenerwaard goedgekeurd. Dit heeft grote consequenties voor het beheer, en in het uiterste geval ook eigenaarschap van gronden in het aangewezen natuurgebied. Zo lopen er inmiddels enkele concrete onteigeningsprocedures om de restende verwervingsopgave alsnog te realiseren. Na afronding van de grondverwerving en inrichting van de 2.250 ha nieuwe natuur zal een nieuw beheercollectief Krimpenerwaard het beheer van deze gebieden gaan coördineren.
- **Stikstofcrisis** – Eind mei 2019 deed de Raad van State de uitspraak dat het Programma Aanpak Stikstof niet langer als basis voor toestemming van activiteiten mocht worden gebruikt. Deze uitspraak had per direct grote gevolgen voor activiteiten die stikstof uitstootten en raakte daarmee ook direct aan de agrarische sector en specifiek de melkveehouderij. De uitspraak leidde landelijk – en ook in de Krimpenerwaard – tot grote onrust in de agrarische sector en boerenprotesten. De politieke besluitvorming op dit dossier is nog volop bezig, maar de voortekenen zijn dat het nieuwe kabinet hierop flink zal willen investeren.
- **Klimaatakkoord** – Eind juni 2019 presenteerde het kabinet het Klimaatakkoord als een nationale uitwerking van de internationale afspraken met betrekking tot klimaatverandering die in Parijs 2015 zijn gemaakt. Onderdeel van dit Klimaatakkoord is een hoofdstuk over Landbouw en Landgebruik, waarin de afspraken voor deze sectoren zijn uitgewerkt (klimaatakkoord.nl). Voor de Veenweidegebieden is een belangrijke rol weggelegd in dit Klimaatakkoord gekoppeld aan een doelstelling om tot 2030 1 Megaton CO₂-equivalenten reductie in het veenweidegebied te realiseren. Maatregelen die in het kader van dit akkoord worden genoemd, zijn onder andere: 'omzetting naar agrarische natuur', 'transitie naar natte teelten', 'verhogen van het zomerwaterpeil' ten gunste van weidevogels en technieken voor onderwaterdrainage. Voor een deel zijn dit ook juist de maatregelen die in de Proeftuin tot het nodige verzet leidden (zie ook H2 en par. 5.1.2). Toekomstig klimaatbeleid kan ook gevolgen hebben voor de landbouw in de Krimpenerwaard.

- Regiodeal bodemdaling Groene Hart – Medio 2019 is een akkoord gesloten over de Regio Deal Bodemdaling Groene Hart. Dit betreft een partnerschap tussen Rijk en regionale partners waarin partijen gezamenlijk inzetten op de ontwikkeling van kennis en handelingsperspectieven om met de gevolgen van bodemdaling om te gaan. Die gevolgen zijn onder andere: de CO2-uitstoot van het landelijk veengebied, inklinking van agrarische gronden en zakkende bodems die tot grote (onderhouds)kosten leiden in het stedelijk gebied. November 2019 is de Regio Deal daadwerkelijk gestart. Rijk en regio investeren gezamenlijk 20 miljoen euro om te werken aan oplossingen via innovatieve projecten. Een deel van de projecten uit de Proeftuin krijgt ook een plek in de Regio Deal.
- Corona – Een andere ontwikkeling die ook zeker van invloed is geweest op de gang van zaken in de Proeftuin, was de 'komst van corona' (begin 2020) en bijbehorende lockdowns. Dit leidde er noodgedwongen toe dat veel activiteiten van de Proeftuin een tijd lang op een laag pitje stonden. De nadelen hiervan voor de Proeftuin waren heel duidelijk door vertraging in projecten en grote beperkingen in de communicatie binnen en over de projecten. De onlinebijeenkomsten die in de plaats kwamen van de liveactiviteiten, waren in veel gevallen geen volwaardig alternatief. Meerdere agrarische ondernemers gaven aan moeite te hebben om aan te haken bij de onlinebijeenkomsten van onder andere de expertgroep en het project 'Mijn Koers'. Toch had de lockdown ook een voordeel voor het proces. De aandacht verschoof tijdelijk naar andere zaken en er kon letterlijk even wat afstand worden genomen van het conflict over de Proeftuin. Dat gaf een soort natuurlijk moment voor de gemoederen om wat te bedaren en om ondertussen ook een aantal aanpassingen in de (organisatie van) de Proeftuin door te voeren (zie hoofdstuk 3).

Hoewel deze ontwikkelingen strikt genomen losstaan van de Proeftuin, zijn ze op verschillende manieren wel van invloed geweest op de dynamiek in de Proeftuin. Wat daarbij in de gesprekken met betrokkenen onder andere is genoemd:

1. *Verwarring* – De bovenregionale plannen en ontwikkelingen leidden bij de ondernemers in het gebied tot een gevoel van verwarring. Meerdere ondernemers gaven aan door de bomen het bos niet meer te zien. Daarbij is het onderscheid tussen de verschillende trajecten niet altijd duidelijk voor iedereen, mede omdat deels dezelfde personen betrokken zijn en er over vergelijkbare maatregelen wordt gesproken. De Proeftuin wordt door sommigen ook direct geassocieerd met deze trajecten. Soms is dat onbewust. Soms wordt ook een 'verborgen agenda' vanuit de Proeftuin verondersteld, bijvoorbeeld waar het gaat om het vernatten van de Krimpenerwaard.
2. *Bijeenkomsten en overleg* – Veel van deze ontwikkelingen leidden tot meer bijeenkomsten en overleg. Dit maakte dat het voor de agrarische sector onmogelijk was om alle bijeenkomsten en overleggen bij te wonen en de ontwikkelingen bij te benen. Hierdoor is het soms ook lastig om mensen te vinden om voldoende tijd vrij kunnen/willen maken voor projecten en bijeenkomsten vanuit de Proeftuin.
3. *Onverschilligheid* – De grote hoeveelheid plannen en ontwikkelingen leidde bij sommigen ook tot een gevoel van onverschilligheid. Een regelmatig terugkerend geluid is dat mensen wel '*klaar zijn*' met alles wat van buiten- of bovenaf bedacht wordt en het deels ook naast zich neerleggen.
4. *Verzet* – De ontwikkelingen leidden ook tot het nodige verzet, ook tegen de Proeftuin. De landelijke onrust en projecten ten aanzien van het Programma Aanpak Stikstof werden breed gevoeld en gedeeld in de Krimpenerwaard en vanuit de Krimpenerwaard was ook een grote delegatie ondernemers aanwezig bij de protesten op het Malieveld. In het conflict met de ASK speelde weerstand tegen de natuurontwikkeling ook een belangrijke rol. Naast de gedwongen onteigening leidt ook het idee van afplaggen van grond in het natuurgebied tot veel verontwaardiging.
5. *Discussie over aannames in beleid* – De verschillende plannen leidden ook tot discussie over de uitgangspunten hierover. Zo was de discussie over bodemdaling een regelmatig terugkerend onderwerp van gesprek in de Proeftuin, waarbij vanuit de agrarische sector veel vraagtekens werden geplaatst bij de bestaande kennis ten aanzien van (de snelheid van) deze bodemdaling. Een terugkerend geluid was dat de rapporten over bodemdaling in de Krimpenerwaard onvoldoende inzicht gaven in lokale omstandigheden en verschillen, waardoor de ernst van de bodemdaling werd overschat.

Wat niet expliciet in de gesprekken met de ondernemers en andere betrokkenen uit de Proeftuin aan de orde is gekomen maar wat wel heel waarschijnlijk is, is dat bovengenoemde ontwikkelingen in de buitenwereld op zijn minst bij een aantal ondernemers ook hebben bijgedragen aan een versterkt bewustzijn en een groter gevoel van urgentie om na te denken over het bedrijf van de toekomst. Zoals een van de ondernemers aangaf: "*De tijd dat je doet wat je altijd deed, is wel voorbij. Je kan geen seconde meer stil staan.*" Daarmee

hebben de ontwikkelingen in de buitenwereld, direct of indirect, mogelijk toch ook de voedingsbodem voor de nieuwe ideeën en initiatieven uit de Proeftuin vergroot.

5.4 Beweging van de Proeftuin zelf

Het gezamenlijk leren en onderzoeken wat wel en niet werkt was een belangrijk onderdeel van het proces om de kansen voor adaptieve landbouw in de Krimpenerwaard te verkennen. Dit gezamenlijk leren impliceert ook dat het belangrijk is om gaandeweg mee te kunnen bewegen op de (deels onvoorspelbare) ontwikkelingen en inzichten die onderweg worden opgedaan. Mede hierom is ook gekozen voor een proces van reflexieve monitoring, waarbij reflectie en leren centraal staan.

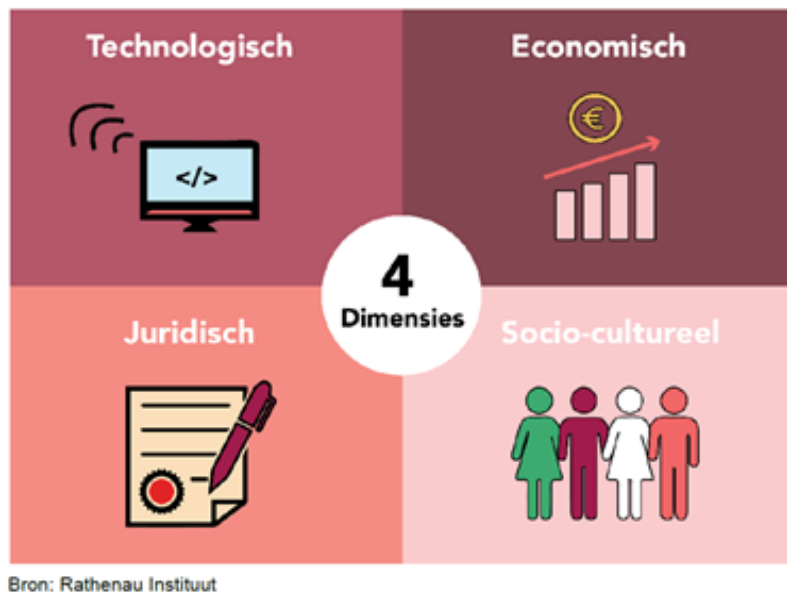
De belangrijkste beweging binnen de Proeftuin is geweest dat de focus langzamerhand is verschoven van een focus op *de* beweging naar adaptieve landbouw, naar een focus op *beweging* in het algemeen. Te veel focus vanuit de Proeftuin op een bepaalde vorm van adaptieve landbouw stond de beweging in het gebied juist in de weg en is daarom deels losgelaten. Dit kwam op de volgende manieren tot uiting.

Van een gesloten naar meer open werkwijze (zie ook H3)

Aanvankelijk was het overgrote deel van het budget van de Proeftuin al belegd in een groot aantal (onderzoeks)projecten. Dit hing mede samen met de aanvraag van het project, de benodigde cofinanciering en de koppeling 'in kind' aan bestaande onderzoeksprojecten. Betrokkenen uit de Stuurgroep constateren achteraf dat er daardoor (te) weinig ruimte was voor aanvullende ideeën en projecten vanuit het gebied. Er was als het ware sprake van een vrij gesloten programma bij aanvang. Dit programma is in de loop van het project alsnog wat meer opengebroken, onder andere door een aantal lopende projecten 'on-hold' te zetten. Mede hierdoor kon in de tweede helft van de Proeftuin een nieuw project als 'Mijn Koers' worden opgestart en bijvoorbeeld ook een project als 'Duurzame kavelpaden'. Iets vergelijkbaars geldt voor de directe betrokkenheid van vertegenwoordigers van de agrarische sector en het waterschap in de Stuurgroep. Ook hiervoor is in de tweede helft van de Proeftuin meer ruimte gecreëerd.

Van een focus op techniek en inhoud naar de mens en het proces

Bij aanvang van de Proeftuin lag het zwaartepunt van de Proeftuin bij (innovatieve) technisch-inhoudelijke projecten. Dit hing samen met het feit dat bij veel van de projecten in eerste instantie onderzoekers 'in the lead' waren. En dit was weer deels te verklaren uit de financieringsopzet van de Proeftuin (zie ook par. 3.4). Gaandeweg groeide het besef dat naast de inhoud, ook de persoonlijke omstandigheden en de sociale omgeving van de ondernemers heel bepalend waren voor het welslagen van de projecten. Gaandeweg is daar vanuit de Proeftuin meer aandacht voor gekomen, onder ander via het project 'Mijn Koers', waarin juist deze aandachtspunten centraal stonden, maar ook door in een aantal projecten in te zetten op duo-trekkers, waarin de inhoudelijke expertise van de onderzoekers werd gecombineerd met praktische kennis over de ondernemers van de bedrijfsadviseurs van PPP Agro en Advies. Ook vanuit de reflexieve monitoring is in een aantal sessies met de projectleiders aandacht geschonken aan verschillende dimensies van innovatie (Van den Broek et al., 2020).

Figuur 5.1 Vier dimensies van maatschappelijke inbedding van innovatie (Van den Broek et al., 2020).

Van sturend naar meer vraag georiënteerd

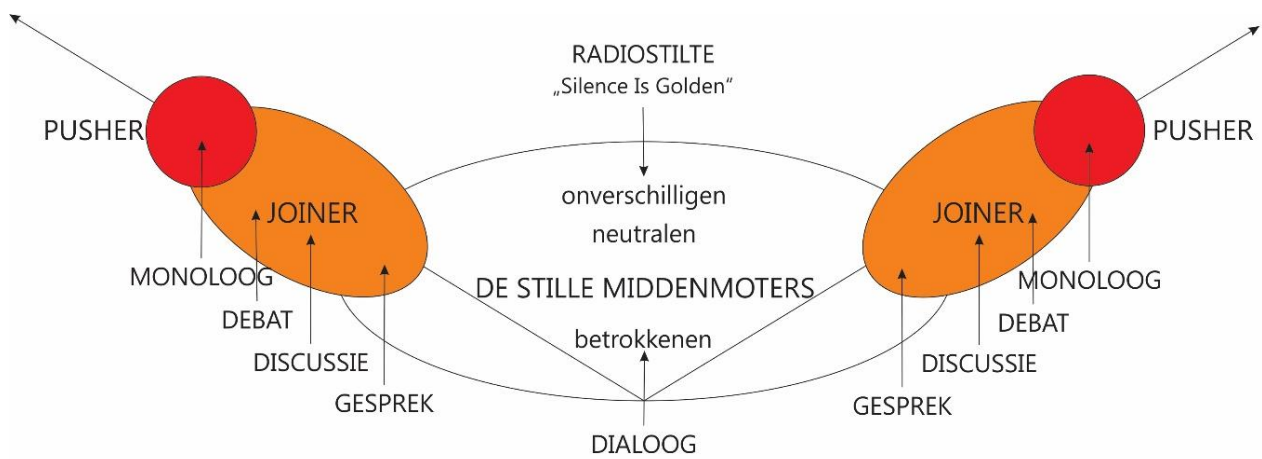
De verschuiving naar een meer open werkwijze met meer focus op de sociaal-maatschappelijke dimensie resulteerde ook in een meer vraaggeoriënteerde werkwijze. Waar in eerste instantie de projecten al grotendeels 'bedacht' waren vanuit het programma, kwam er gaandeweg ook meer ruimte voor projecten en projectideeën vanuit het gebied. Het project 'Mijn Koers' ging daarin nog een stap verder doordat niet eens de projecten het uitgangspunt vormden, maar de (open) vragen aan ondernemers zoals: 'Wie ben jij als persoon?' 'Wat drijft jou als ondernemer?' 'Waar wil je naartoe met jouw bedrijf' en 'Wat past bij jou?'

Van vooruitstrevende projecten naar projecten dicht bij de bestaande praktijk

Bovengenoemde bewegingen vanuit de Proeftuin hebben geleid tot een toenadering tussen de Proeftuin en agrarische ondernemers vanuit de Krimpenerwaard. Tegelijkertijd heeft het ook geleid tot een gedeeltelijke/geleidelijke verschuiving in de focus van de Proeftuin. Bij aanvang van de Proeftuin was er relatief veel aandacht voor projecten met een meer innovatief karakter. Hoewel een deel van deze meer innovatieve projecten door is blijven lopen, zijn het gaandeweg de projecten die dicht bij de bestaande praktijk staan die het meeste aandacht hebben gekregen. Die verschuiving in focus is begrijpelijk, omdat agrariërs dreigden af te haken of de Proeftuin zelfs te 'dwarsbomen/boycotten'. De consequentie is echter ook dat het bij sommige van de betrokkenen van het eerste uur de vraag oproept of er écht een Proeftuin 'nodig' was om dit soort projecten te faciliteren/stimuleren én of hiermee vanuit het gebied voldoende (snel) wordt ingespeeld op de maatschappelijke opgaven op het gebied van klimaat, bodemdaling en biodiversiteit.

Van aandacht voor de polen naar meer aandacht voor het (stille) midden

Begin 2020 bevond de Proeftuin zich op een kritiek punt. Mede naar aanleiding van de boerenprotesten en de brief van de Agrarische Structuurcommissie aan de Stuurgroep, dreigde de situatie te polariseren. Vanuit de reflexieve monitoring is het denkkader polarisatie ingebracht, wat handvaten biedt om met polarisatie om te gaan. Een van die aanknopingspunten is om de aandacht te verleggen van de polen naar het (stille) midden. Bij die verschuiving gaat het erom juist te proberen in gesprek te komen met de mensen die je meestal niet ziet of hoort in de discussie. Voor het traject 'Mijn Koers' is per post een open uitnodiging gestuurd naar alle ondernemers in de Krimpenerwaard. Daarmee is deels ook een nieuw publiek bereikt waarmee het gesprek in eerste instantie niet ging over de (ideeën) van de Proeftuin, maar vooral over de ideeën van de ondernemers zelf.

Figuur 5.2 Denkkader polarisatie (Bron: Inside Polarisation).

6 Samenvattende conclusies en lessen voor toekomstige ontwikkelingen in de Krimpenerwaard

In dit hoofdstuk vatten we de belangrijkste conclusies van deze evaluatie van de Proeftuin Krimpenerwaard nog eens samen en geven we enkele aanbevelingen voor het vervolgtraject in de Krimpenerwaard.

6.1 Conclusies

Tussen agrarische structuurversterking en adaptieve landbouw

De Proeftuin is ontstaan vanuit het idee om de landbouwsector in de Krimpenerwaard toekomstperspectief te bieden. Dit werd door gebiedspartijen ook gezien als compensatie voor de ingrijpende natuurplannen in de Krimpenerwaard (2.250 ha natuurnetwerk). Het plan vanuit de gemeente om te investeren in agrarische structuurversterking is concreet ingevuld met de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard, waarin aanvankelijk de nadruk lag op innovatieve projecten om de beweging naar adaptieve landbouw in gang te zetten.

Gaandeweg is deze koers bijgesteld en meer nadruk gelegd op 'beweging' in de agrarische sector met minder nadruk op dé beweging naar adaptieve landbouw. Deze aanpassing van de koers van de Proeftuin is mede op gang gekomen na protesten vanuit de lokale agrarische organisaties begin 2020. De kritiek vanuit deze organisaties was onder andere dat er te veel nadruk lag op verdere vernatting van het gebied en op het doen van onderzoek en te weinig op de concrete vragen (en ontwikkelingen) die belangrijk werden gevonden vanuit de landbouw uit het gebied, zoals investeringen in kavelpaden. Bovendien waren gebiedspartijen niet vertegenwoordigd in de stuurgroep. De onrust werd versterkt door ontwikkelingen als de besluitvorming over onteigening ten behoeve van het natuurplan, de publicatie van het Panorama Krimpenerwaard en de landelijke stikstofdiscussie.

Gemeente als trekker

Een succesfactor voor het ontstaan van de Proeftuin was de actieve rol van de gemeente. Daarbij werkte de gemeente inhoudelijk sterk samen met het VIC, dat een belangrijke rol speelde bij de invulling van de Proeftuin. Binnen de gemeente was de voortrekkersrol van de wethouder en enkele ambtenaren cruciaal voor de beslissing om ruim 2 miljoen euro te investeren in een project zonder dat vooraf exact duidelijk was wat de Proeftuin concreet zou gaan opleveren. Daarnaast is ook de investering van de provincie van belang geweest voor de Proeftuin. Voor de toekomst zijn er wel zorgen over de vraag in hoeverre de ervaring om flexibel om te gaan met dit soort adaptieve processen ook al voldoende is ingedaald binnen de gemeentelijke en provinciale organisatie.

Stuurgroep en expertgroep

In de Proeftuin is aanvankelijk gekozen voor een stuurgroep zonder gebiedsvertegenwoordigers, onder andere omdat het volgens betrokkenen niet mogelijk was om een eenduidige vertegenwoordiger vanuit de landbouw uit het gebied te vinden. Gebiedspartijen waren wel vertegenwoordigd in de expertgroep, maar de expertgroep stond in de praktijk op te grote afstand van de stuurgroep en er bleef lange tijd onduidelijkheid bestaan over de rol van de expertgroep, waardoor de invloed van deze groep op de Proeftuin beperkt was.

In 2020 is ervoor gekozen om toch twee landbouwvertegenwoordigers vanuit het gebied en een vertegenwoordiger vanuit het waterschap toe te laten tot de stuurgroep. Mede hierdoor werd een belangrijk bezwaar vanuit het gebied tegen de Proeftuin weggenomen. Achteraf vinden de meeste betrokkenen dat deze partijen al vanaf de start in de stuurgroep hadden moeten zitten. Anderen geven echter aan dat dit de selectie van meer innovatieve projecten mogelijk moeilijker had gemaakt.

Focus op innovatie én ruimte voor gebiedswensen

Bij de start van de Proeftuin lag de nadruk op innovatieve projecten en het doen van onderzoek vanuit de focus op de gewenste beweging naar adaptieve landbouw. Onder druk van de kritiek uit het gebied kwam

vanaf 2020 meer nadruk te liggen op de wensen en behoeften van de agrariërs. Daarbij werd vanuit de Proeftuin meer nadruk gelegd op beweging in het algemeen, zonder daarbij de richting van de beweging voor te schrijven. Met deze verandering in focus slaagde de Proeftuin erin de angel uit de kritiek vanuit het gebied enigszins weg te halen. Belemmerende factor was wel dat het budget vanuit de Proeftuin al bij de start grotendeels was verdeeld over projecten, zodat het lastig was om later nog ruimte te maken voor nieuwe projecten.

Communicatie

In de Proeftuin is veel aandacht besteed aan communicatie naar de boeren in het gebied, maar ook communicatie naar de inwoners van de Krimpenerwaard en bestuurders en volksvertegenwoordigers van gemeenten, waterschap en provincie hebben aandacht gekregen. Over het algemeen is deze communicatie door veel betrokkenen als positief ervaren en heeft dit het draagvlak voor de Proeftuin versterkt. Ook is in een aantal projecten concreet geleerd van de ervaringen. Daarbij is het waardevol dat de projecten plaatvonden op landbouwbedrijven in het gebied, zodat de deelnemende agrariërs de concrete lessen konden delen met collega's. In de praktijk bleek het lastig om over de meer innovatieve projecten openlijk te communiceren, omdat deze soms eerder weerstand dan interesse in het gebied opwekten en het directe nut voor de agrariërs niet altijd evident was. Naarmate bepaalde projecten meer omstreden waren in het gebied, werd open communicatie – en daarmee ook het leren over deze ervaringen – moeilijker.

Reflexieve monitoring

Binnen de Proeftuin is gekozen voor een vorm van reflexieve monitoring in plaats van een klassieke monitoring op basis van vooraf opgestelde doelen en criteria. In de praktijk is deze reflexieve monitoring door betrokkenen als waardevol ervaren voor het leerproces binnen de Proeftuin en heeft het ook bijgedragen aan tussentijdse koerswijzigingen in de Proeftuin. Wel is ook aangegeven dat de onderzoekers de aandachtspunten, zoals rond de rol van de expertgroep of de rol van projectleiders, soms wat scherper hadden kunnen formuleren en met concretere verbeteropties hadden kunnen komen.

Ervaringen met projecten

De Proeftuin Krimpenerwaard bestond uit verschillende typen projecten. Ten eerste waren er de innovatieve projecten die relatief ver van de huidige bedrijfsvoering in de Krimpenerwaard afstonden, zoals 'Natte teelten' of de oorspronkelijke invulling van het project 'Passende koe'. Het initiatief voor deze projecten kwam vooral uit de groep onderzoekers/adviseurs betrokken bij de Proeftuin. Deze projecten leverden weliswaar interessante onderzoeksresultaten op, maar het aanvankelijke idee dat deze projecten ook als bron van inspiratie zouden kunnen dienen voor de bestaande agrariërs om hun bedrijfsvoering aan te passen, kwam beperkt van de grond. Sterker, deze projecten voedden een deel van de onrust in het gebied. Waar de projecten wel doorgang vonden, gebeurde dit meestal op andere manieren dan van tevoren bedacht. Daarbij is bijvoorbeeld een project als 'Passende koe' tussentijds aangepast, waardoor het niet meer was gericht op nieuwe koeienrassen die zouden passen bij adaptieve landbouw, maar op het optimaliseren van bestaande rassen op bedrijven die vooral met eigen voer werk(t)en.

Daarnaast is er een categorie projecten die redelijk inpasbaar is in de huidige bedrijfsvoering, maar ook (ten opzichte van de huidige praktijk in de Krimpenerwaard) behoorlijk innovatief is, zoals 'Veenverrijking met klei', 'Adaptief watermanagement' en 'Kruidenrijk grasland'. Deze projecten zijn ook voornamelijk vanuit de Proeftuin geformuleerd en opgezet. Voor deze projecten is bij een deel van de agrariërs belangstelling. Met uitzondering van 'Veenverrijking met klei' zijn deze projecten op landelijk niveau misschien niet heel innovatief, maar de meerwaarde zit juist in het feit dat de agrariërs in de Krimpenerwaard binnen deze projecten zelf ervaringen op kunnen doen met innovaties en deze ervaringen ook direct kunnen delen en laten zien aan hun collega's.

Verder waren er ook projecten die meer aansloten bij (of uitgingen van) de bestaande bedrijfsvoering en vanuit het gebied zijn aangedragen, zoals 'Duurzame kavelpaden' of 'Met minder druk meer lucht aan de bodem'. Deze projecten waren misschien minder innovatief, maar leverden wel meer praktisch bruikbare resultaten op voor de betrokken agrariërs. Daarmee leidden deze projecten ook tot meer belangstelling en enthousiasme en droegen ze zodoende ook positief bij aan het draagvlak voor de Proeftuin in het gebied.

Ten slotte had een aantal betrokkenen ook de verwachting dat 'Mijn Koers' een bijdrage zou leveren aan het vertalen van de projecten/experimenten vanuit de Proeftuin in de koers van de bestaande agrarische bedrijven in de Krimpenerwaard. Uiteindelijk is ervoor gekozen om in dit project de persoonlijke eigenschappen en drijfveren van de boeren centraal te stellen en niet sterk te sturen op het gebruikmaken van de Proeftuinprojecten. Hierdoor leverde dit project bruikbare resultaten op voor de betrokken agrariërs, maar was verder sprake van een beperkte samenhang met de andere Proeftuinprojecten. Dit roept de vraag op of een dergelijk traject niet beter aan het begin van de Proeftuin had kunnen worden opgestart. Op dat moment hadden de vragen vanuit de boeren rondom bijvoorbeeld korte ketens ook meer sturend kunnen zijn voor de overige projecten binnen de Proeftuin.

Beweging in de Krimpenerwaard

De Proeftuin heeft een voorzichtige beweging in de agrarische sector binnen de Krimpenerwaard op gang gebracht. Dat is bijzonder, omdat het gebied van oudsher bekendstaat als meer behoudend en conservatief. De weerstand tegen verandering is wel te verklaren vanuit het feit dat de boeren in het gebied altijd hebben moeten omgaan met de bestaande beperkingen (kleine percelen, hoge waterstanden, smalle wegen), mede doordat er nooit een grootschalige ruilverkaveling in het gebied heeft plaatsgevonden. Inmiddels lijkt grootschalige ruilvervaling en herinrichting vanuit het beleid geen optie meer, maar is er vanuit het gebied ook weerstand tegen het omschakelen naar meer extensieve vormen van landbouw of andere teelten.

Voor het proces van de Proeftuin was het cruciaal dat de sterke focus op de gewenste beweging naar adaptieve landbouw in de laatste fase is losgelaten. Daarmee is de koers van de Proeftuin verlegd en is ook de angel uit het conflict met de landbouw gehaald. Dit is echter ook ten koste gegaan van het innovatieve karakter van de Proeftuin. Daardoor is het nog wel de vraag of de ingezette beweging voldoende is om in te spelen op de grote opgaven die op het gebied afkomen vanuit nationaal en provinciaal omgevingsbeleid.

6.2 Aanbevelingen

Begin 2022 wordt de Proeftuin formeel afgerond. De insteek van de Proeftuin was om een beweging in de agrarische sector in het gebied op gang te brengen, zonder de illusie te hebben dat die beweging na 3 à 4 jaar zou zijn afgerond. De slotbijeenkomst van de Proeftuin begin 2022 is er dan ook op gericht om 'het stokje van de Proeftuin door te geven', zodat ook de (voorzichtige) beweging in het gebied kan worden gecontinueerd.

Vanuit de evaluatie van de Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard komen we tot een aantal aanbevelingen voor toekomstige gebiedsprocessen in dit gebied. De aanbevelingen zijn in eerste instantie gericht op het gebiedsproces dat de gemeente Krimpenerwaard is gestart, maar zullen in de meeste gevallen ook van toepassing zijn op vergelijkbare processen in andere gebieden.

Betrek gebiedspartijen vanaf de start

In de Proeftuin is aanvankelijk een (weloverwogen) keuze gemaakt om gebiedspartijen op afstand te houden van de directe aansturing van het programma. De expertgroep was bedoeld om te zorgen voor verbinding tussen de Proeftuin en het gebied, maar achteraf bleek deze afstand toch te groot. Dit droeg bij aan een bepaalde mate van argwaan en verzet en ook zorgde het ervoor dat kennis vanuit het gebied niet altijd werd meegenomen in de Proeftuin.

De ervaringen uit de Proeftuin leidden tot de aanbeveling om bij (gebieds)processen in het vervolg gebiedspartijen vanaf het begin meer direct bij de opzet en organisatie te betrekken. In de Krimpenerwaard is dit nu ook gebeurd bij de gebiedsprocessen die in het kader van de veenweidestrategie zijn opgestart. Vanuit de trekkers van een gebiedsproces vraagt dit om een toenadering tot de gebiedspartijen en een bepaalde mate van flexibiliteit in de organisatie. Tegelijkertijd mag ook van de gebiedspartijen gevraagd worden dat zij zich (onderling) weten te organiseren en openstaan voor ideeën en initiatieven van buitenaf.

Investeer blijvend in het gesprek en de relatie met gebiedspartijen

Het sentiment ten aanzien van de Proeftuin is in de afgelopen anderhalf jaar voorzichtig gekanteld. Van een aanvankelijk vaak afwachtende houding via een periode van weerstand is er de laatste tijd sprake van meer

positieve energie en beweging. Een van de uitdagingen is om de ontstane energie en beweging vast te houden. Daarbij is het goed om zich te realiseren dat het positieve sentiment nog kwetsbaar lijkt en in principe snel weer kan omslaan. In veel van de gesprekken met ondernemers klinkt nog steeds een kritische ondertoon ten aanzien van onder andere de urgentie van sommige opgaven (stikstof, klimaat, bodemdaling), nut en noodzaak van sommige van de projecten uit de Proeftuin en het idee dat heel veel mensen profiteren van alle trajecten, maar de boeren zelf nog het minst.

Om gevoel te houden met wat er leeft in het gebied, is het belangrijk om met elkaar in gesprek te blijven; niet alleen over de technische maatregelen en inhoudelijke (onderzoeks)resultaten, maar ook over de meer persoonlijke omstandigheden, perspectieven en drijfveren van betrokken partijen. In de loop van de Proeftuin is gaandeweg meer in dit soort gesprekken geïnvesteerd. Het project 'Mijn Koers' heeft daarin een belangrijke rol gespeeld, maar ook in de andere projecten hebben onderzoekers en adviseurs geprobeerd om het gesprek te verbreden en daarmee de relatie met gebiedspartijen te verdiepen. Een aanbeveling voor toekomstige gebiedsprocessen in de Krimpenerwaard is om hierop voort te bouwen, bijvoorbeeld door een project als 'Mijn Koers' te continueren. Dit soort trajecten en gesprekken zijn zeker niet altijd eenvoudig en vragen om een investering van tijd, aandacht en energie. Tegelijkertijd is het cruciaal voor een beter wederzijds begrip en lijkt het ook een randvoorwaarde om weg te komen van polarisatie.

Duidelijkheid over ambitieniveau – waar moet/gaat het eigenlijk naartoe?

Voor een gebiedsproces in de Krimpenerwaard is het belangrijk dat duidelijkheid bestaat over de beleidsdoelen voor dit gebied en de termijnen waarop deze moeten worden gerealiseerd. Het is belangrijk dat Rijk en provincie Zuid-Holland meer duidelijkheid geven over hoe de nationale en (boven)regionale beleidsdoelen vanuit het omgevingsbeleid concreet vertaald (zullen) worden naar de Krimpenerwaard. Daarbij gaat het bijvoorbeeld over de beoogde bijdrage aan realisatie van doelen als stikstofreductie, natuurrealisatie en CO₂-reductie/voorkomen bodemdaling en de termijn(en) waarop deze doelen moeten zijn gerealiseerd.

Uit onze analyse komt naar voren dat het gevoel van urgentie ten opzichte van de toekomstige opgave voor de Krimpenerwaard heel erg verschilt. Het gevoel vanuit het gebied is veelal dat de Krimpenerwaard met de realisatie van de natuuropgave en de al relatief hoge waterstanden nu eigenlijk 'wel klaar is'. Veel boeren in het gebied zouden het liefst doorgaan op de huidige weg. Vanuit de omgeving (overheden, onderzoekers, adviseurs etc.) bestaat veel meer het beeld dat de transitie van de landbouw in het algemeen en in het veenweidegebied in het bijzonder, voor een (groot) deel nog moet beginnen. Vanuit dit perspectief is de Proeftuin ook gestart met een focus op de beweging naar adaptieve landbouw en de nadruk op innovatieve projecten.

Zolang de duidelijkheid over de betekenis van de nationale beleidsdoelen op het gebied van stikstofreductie, natuur, kringlooplandbouw en klimaat voor de Krimpenerwaard ontbreekt, is het lastig om te bepalen of het voortzetten van de huidige, voorzichtige beweging in de Krimpenerwaard nu voldoende is om op termijn de beleidsambities te halen of dat een veel grotere beweging noodzakelijk is. Het is dus cruciaal voor toekomstige gebiedsprocessen in de Krimpenerwaard dat er duidelijkheid komt over de belangrijkste beleidsambities en dat er hier ook concrete afspraken met de gebiedspartijen over worden gemaakt. Hiervoor is het zaak dat er vanuit de Nationale en Regionale overheden zo snel mogelijk duidelijkheid komt hoe de actuele beleidsdoelen worden vertaald naar de praktijk van de Krimpenerwaard. De uitwerking van het Nationaal Programma Landelijk Gebied kan hierover mogelijk meer duidelijkheid verschaffen.

Combineer innovatie met praktische projecten

Een Proeftuin kan een instrument zijn om een gebied in beweging te krijgen door het opzetten van verschillende innovatieve projecten en experimenten. Dit kan gedachtevorming over de toekomstige rol en vorm van de landbouw in een gebied op gang brengen. De ervaring uit de Proeftuin leert echter ook dat een te eenzijdige focus op dit soort innovatieve projecten weerstand kan oproepen. Ook weerstand en protesten kunnen een manier zijn om het gebied in beweging te krijgen, maar het kan open discussies en leren ook in de weg zitten. Innovatieve projecten en experimenten vragen immers ook om een sociaal veilige omgeving.

Het is verstandig om meer innovatieve projecten te combineren met meer praktische projecten die beter aansluiten bij de bestaande bedrijfsvoering. Ruimte laten voor dit soort praktische projecten die ook invulling

geven aan concrete vragen en behoeften vanuit het gebied, kan uiteindelijk ook het draagvlak voor de Proeftuin als geheel (en dus ook voor de meer innovatieve projecten) versterken. Indien de vragen niet direct uit het gebied komen, is een extra inspanning nodig om deze vragen op te halen en/of te vertalen naar concreet uitvoerbare projecten of experimenten. Tegelijkertijd is het voor een Proeftuin ook belangrijk om niet alleen praktische projecten te starten, maar juist ook ruimte te laten voor innovatieve projecten die het denken oprekken en leiden tot nieuwe inzichten.

Bij deze verbinding tussen meer innovatieve ontwikkelingen, vormen van onderzoek én activiteiten die aansluiten bij de bestaande praktijk, is een belangrijke verbindende rol weggelegd voor intermediairs die kunnen schakelen tussen verschillende werelden van onderzoek/innovatie en individuele bedrijven/gebiedspartijen. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om bedrijfsadviseurs of andere gebiedspartijen die regelmatig op het boerenerf komen en die daarnaast voeling hebben met de actuele beleidsopgaven en innovatieve ontwikkelingen in het onderzoek. Omdat dit niet altijd in één persoon verenigd wordt, is een alternatief om in te zetten op samenwerkingsverbanden waarin praktijk en innovatie/onderzoek bij elkaar komen.

Sociale rechtvaardigheid naast effectiviteit

De Krimpenerwaard is een voorbeeld van een veenweidegebied waarin al jarenlang ervaring is opgedaan met ondernemen met relatief hoge waterstanden en binnen een relatief kleinschalige verkaveling. Een deel van de weerstand tegen nieuwe ontwikkelingen in de richting van nog hogere waterstanden of meer natuur kan worden verklaard uit het gevoel dat er (te) weinig waardering is voor de bestaande praktijken en bijzondere omstandigheden (bijvoorbeeld in vergelijking met andere veenweidegebieden, zoals de Alblasserwaard en Friesland). Veel boeren geven aan dat ze al veel goed doen voor natuur en landschap, maar dat dit vaak niet wordt gezien en/of erkend. Ook het gevoel dat de lokale kennis uit het gebied, bijvoorbeeld over bodemdaling, soms te weinig wordt gezien en meegenomen, speelt een rol.

Wij benadrukken met dit punt rondom sociale rechtvaardigheid dat het belangrijk is om niet alleen boeren te belonen die omschakelen, maar om ook boeren die nu al onder bepaalde voorwaarden hun bedrijf runnen, te waarderen. Het is misschien niet direct kosteneffectief om een beloning toe te kennen aan boeren die al werken met bijvoorbeeld hoge waterstanden, maar vanuit een perspectief van sociale rechtvaardigheid is dit juist een zeer verstandige investering, omdat de inzet van deze boeren daarbij ook erkend wordt. Anders loop je het risico dat voorlopers op bepaalde vlakken niet beloond worden, terwijl hun inzet juist heel belangrijk is om het gebied mee te krijgen en ook erkenning verdient. Daarbij kan het ook het draagvlak voor toekomstige ingrepen versterken indien deze waardering wordt vertaald in concrete beloningen.

Erken lokale gebiedskennis en bevorder kennisuitwisseling tussen wetenschap en praktijk

Er zit veel gebiedskennis en praktische ervaring bij de boeren en andere lokale partijen uit de Krimpenerwaard. Het meenemen van dergelijke kennis (naast wetenschappelijke inzichten) kan helpen om een beter beeld te krijgen van de lokale situatie en om meer geïnformeerde beslissingen te nemen. De Proeftuin koppelde wetenschappelijke kennis aan praktische ervaringen van ondernemers en heeft daarbij laten zien dat boeren, onderzoekers en adviseurs veel van elkaar kunnen leren. Juist de kruisbestuiving tussen wetenschappelijke kennis en praktische gebiedskennis heeft meerwaarde voor een gebiedsproces. Een voorbeeld van een methode om dit te stimuleren, is bijvoorbeeld participatieve monitoring, waarbij verschillende belanghebbenden gezamenlijk kennis verzamelen en uitwisselen.

Het samenbrengen van verschillende soorten kennis en de erkenning van elkaars inzichten kan ook bijdragen aan wederzijds begrip. Het erkennen van kennis vanuit het gebied doet bovendien recht aan de expertise van boeren en lokale organisaties binnen en buiten de landbouw. Een aanbeveling voor toekomstige gebiedsprocessen in de Krimpenerwaard is om de lokale ervaringen en kennis over het boeren met onder andere hoge waterstanden en een niet optimale verkaveling mee te nemen in de planvorming. Door in zo'n context voortdurend het gesprek aan te gaan én samen te werken aan kennisvragen, ga je elkaar begrijpen en kom je tot een gezamenlijk begrip van waar je naartoe wilt én wat daarvoor nodig is.

Neem ook de omgeving mee

De Proeftuin heeft ook laten zien dat het op gang brengen van de beweging in de Krimpenerwaard niet alleen afhankelijk is van de medewerking van individuele agrariërs. Het is belangrijk om ook de omgeving mee te

nemen in deze trajecten. Daarbij valt te denken aan erfbetreders (leveranciers, afnemers, adviseurs) die soms nog adviseren en denken vanuit bestaande kaders en praktijken in plaats vanuit de toekomstige opgaven. In de Proeftuin is bijvoorbeeld nagedacht over de mogelijkheid om deze doelgroep actief bij een project als 'Mijn Koers' te betrekken of zelfs een specifiek project voor deze groep te organiseren.

Ook voor overheden is hierin een belangrijke rol weggelegd. Indien er daadwerkelijk beweging en innovatie op gang komt en dit ook leidt tot concrete aanvragen en projecten, is hierin vaak ook een rol van gemeente, provincie en/of waterschap weggelegd. Dit vraagt om een actieve en meedenkende rol van deze overheden, die verdergaat dan de klassieke rol als toetser en vergunningverlening. In de Proeftuin zijn enkele projecten gestart die waren gericht op kennisontwikkeling bij gemeenteambtenaren. Het is belangrijk om dergelijke vormen van kennisontwikkeling bij de lokale overheid én de ervaring van het adaptief werken ook daadwerkelijk te borgen.

Ten slotte is er ook een rol voor de verdere omgeving, zoals omwonenden, recreanten en natuurbeschermers. In de Proeftuin is hier slechts beperkt aandacht voor geweest, maar in een vervolgproces spelen deze partijen wel degelijk een belangrijke rol. Het is dus ook verstandig dat individuele ondernemers zich bewust zijn van hun omgeving en hier ook rekening mee houden/het gesprek aangaan.

Tot slot

De Proeftuin Trots op de Krimpenerwaard staat niet op zichzelf, maar heeft veel raakvlakken met andere actuele (transitie)opgaven, ontwikkelingen en gebiedsprocessen in het landelijk gebied. In veel van die trajecten is sprake van een delicaat evenwicht tussen de ambitie om snel tot veranderingen te komen en het risico om daarbij mensen onderweg kwijt te raken. Het managen van de beweging in dit soort processen is een vak apart.

Een belangrijke les voor overheden is om, ondanks de druk, toch voldoende tijd voor dit soort gebiedsprocessen te nemen. Deze tijd is nodig om mensen daadwerkelijk de kans te geven een beweging 'mee te maken'. Wie hieraan te snel voorbijgaat, loopt een groot risico onrust, weerstand en polarisatie te vergroten en uiteindelijk ook vast te lopen in de beoogde veranderingen.

Uiteraard is alleen 'tijd nemen' niet voldoende. Die tijd moet vervolgens ook wel goed benut worden om te proberen verbinding te maken met betrokkenen uit de praktijk. Bij het maken van deze verbinding is het in ieder geval van belang dat er ruimte is voor een écht gesprek en interactie, waarin de verschillende partijen zich gezien en gehoord voelen. Om te zorgen dat de boodschap niet alleen gehoord wordt maar ook daadwerkelijk aankomt, is het daarbij belangrijk om je zo goed mogelijk te proberen te verplaatsen in de ander. Dit betekent bijvoorbeeld dat 'hoog-over' beleidsvoornemens zo concreet vertaald moeten worden naar de praktijk, in woord én in consequenties voor de betrokkenen.

Bovenstaande betekent geenszins dat beweging in gebiedsprocessen zonder slag of stoot zal gaan. Integendeel, de (ruimtelijke) opgaven waar het landelijk gebied voor staat, raken veel partijen en zullen onherroepelijk ook pijn gaan doen en tot weerstand leiden. De ervaring uit de Proeftuin laat echter zien dat ook weerstand kan worden omgezet in beweging. Daarvoor is het wel belangrijk dat overheden het voortouw durven nemen, leiderschap tonen en risico's durven lopen, bijvoorbeeld waar het gaat om de inzet op innovatieve projecten of het maken van omstreden keuzes.

Literatuur

- Breman, B, Kuindersma, W., Mattijssen, T., Savelkouds, C., Nuesink, N. (november 2020). Proeftuin Trots op Krimpenerwaard. Procesrapportage reflexieve monitoring. Fase 4. Maart 2020 – November 2020
- Breman, B, Mattijssen, T., Savelkouds, C., Nuesink, N. (maart 2020). Proeftuin Trots op Krimpenerwaard. Procesrapportage reflexieve monitoring. Fase 3. Oktober 2019 – maart 2020
- Breman, B, Mattijssen, T., Savelkouds, C. (september 2019). Reflexieve procesbeschrijving Proeftuin Trots op Krimpenerwaard. Fase 2: februari 2019 – september 2019
- Breman, B, Mattijssen, T., Savelkouds, C. (februari 2019). Reflexieve procesbeschrijving Proeftuin Trots op Krimpenerwaard. Fase 1: oktober 2018 – februari 2019
- CBS, 2018. Landbouw; gewassen, dieren en grondgebruik naar gemeente. Gewijzigd op: 19 november 2021: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/80781ned/table?dl=1F438>
- College van Rijksadviseurs, 2020. Op weg naar een new deal tussen boer en maatschappij. Pilot landschapsinclusieve landbouw Krimpenerwaard. <https://proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2020/05/Kleibagger-als-bodemverbeteraar.pdf>
- Kuindersma, W., E. de Wit - de Vries, F.G. Boonstra, M. Pleijte, D.A. Kamphorst (2020a). Het Nederlandse natuurbeleid in zijn institutionele context; Beschrijving en analyse van de interne en externe congruentie van het Nederlandse natuurbeleidsarrangement in relatie tot landbouwbeleid, waterbeleid (voor de grote rivieren) en recreatiebeleid (1975-2018). WOt-technical report 187
- Kuindersma, W., D. van Doren, R. Arnouts, D.A. Kamphorst, N. Nuesink & E. de Wit (2020b). *Realisatie Natuurnetwerk door provincies. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact*, WUR en PBL. WOt-technical report 174.
- Proeftuin Krimpenerwaard (2021a). Proeftuin Krimpenerwaard: samen vormgeven aan landbouw met toekomstwaarde. <https://proeftuinkrimpenerwaard.nl/>
- Proeftuin Krimpenerwaard (2021b). Adaptief watermanagement in de Krimpenerwaard; wat laten de pilots zien? <https://proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2020/09/PKW-Factsheet-Adaptief-watermanagement-092020-ONLINE.pdf>.
- Proeftuin Krimpenerwaard (2021c). Factsheet extensief Kruidenrijk Grasland. <https://proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2021/10/PKW-Factsheet-extensiefkruidenrijkgrasland-092021-online.pdf>
- Proeftuin Krimpenerwaard (2021d). Factsheet doorzaaien van kruiden. <https://proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2021/10/PKW-Factsheet-kruidenrijkdoraaaien-092021-online.pdf>
- Proeftuin Krimpenerwaard (2020a). Organisatiestructuur Proeftuin Krimpenerwaard.
- Proeftuin Krimpenerwaard (2020b). Krimpenerwaarde-krant, Wintereditie 2020. https://Proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2020/12/WHA-12063-krimpenerwaardekrant-Editie-3_web_Spreads.pdf
- Proeftuin Krimpenerwaard (2019). Krimpenerwaarde-krant, Wintereditie 2019. <https://Proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2019/12/Krimpenerwaardekrant-Winter-2019.pdf>
- Proeftuin Krimpenerwaard (2018). Krimpenerwaarde-krant, Wintereditie 2018. <https://Proeftuinkrimpenerwaard.nl/wp-content/uploads/2019/12/KrimpenerWaardekrant-winter-2018-s.pdf>
- Van Agtmaal, M. Joachim Deru, Jeroen Pijlman, Ruud van Uffelen en Frank Lenssinck (2020). Kleibagger als bodemverbeteraar. Veenverrijking met klei voor vermindering bodemdaling en CO2 emissie in de veenweiden.
- Van den Broek, J., I. van Elzakker, T. Maas en J. Deuten (2020). Voorbij lokaal enthousiasme – Lessen voor de opschaling van living labs. Den Haag: Rathenau Instituut
- Van Mierlo, B., Regeer, B., van Amsterl, M., Arkesteijn, M., Beekman, V., Bunders, J., de Cock Buning, T., Elzen, B., Hoes, A., Leeuwis, C., (2010). Reflexieve monitoring in actie. Handvatten voor de monitoring van systeeminnovatieprojecten. Versie 1, 2010. ISBN: 978-90-8585-745-7
- Van Rooy, 2018. Panorama Krimpenerwaard

Bijlage 1 Overzicht projecten Proeftuin

Jaarplan 2021

Nr	Project	2018	2019	2020	2021	Regiodeal	
1	Schetsen transitie Krimpenerwaard					JA	1
2	PPT Gezonde Bodem						2
3	Grip op draagkracht						3
4.1	PPT Onderwaterdrainage						4
4.2	Monitoring adaptief watermanagement					JA	5
5.1	Veenverrijking met klei					JA	6
5.2	Klei op veen						7
6	Adaptieve jongvee opfok						8
7.1	Adaptief weiden in het veenweidegebied					JA	9
7.2	Adaptief weiden in het veenweidegebied						10
8	Weidebuffet met kruiden					JA	11
9	PPT Adaptief bemesten						12
12	Haalbaarh.onderz. Verwaardig Big5						13
13	PPT Bron van voedsel						14
14.1	PPT Natte teelten						15
14.2	Natte teelten vervolg						16
15	DuurzaamheidsData Krimpenerwaard						17
16	Communicatie						18
17	Programmamanagement						19
17A	Expertgroep						20
18	Monitoring van de Proeftuin					JA	21
19	Zon in de KRW						22
20	Adaptieve Denktank en Beeldbank					JA	23
24	Passende koe					JA	24
29.1	Pilot adaptieve landbouw incl. Mijn Koers					JA	25
29.2	Uitbreiding Mijn Koers						26
30	Netwerk duurmelken KRW						27
31	(Krimpener)Waardemakers						28
34	Kansen voor hooi(melk)?						29
35	Grondslag water						30
36	Met minder druk meer lucht aan de bodem						31
37	Duurzame kavelpaden op veengrond						32
38	Energierijk gewas telen op veengrond						33

PPT=pre-Proeftuinproject

KRW=Krimpenerwaard

Bijlage 2 Samenstelling Stuurgroep

Organisatie	Naam	Rol
Persoonlijke titel	Sjaak Hoogendoorn	Voorzitter 2018 – 2020
Persoonlijke titel	Arie Verhorst	Voorzitter 2020 – 2022
VIC	Frank Lenssinck	Programmatrekker
LBI	Monique Bestman	Projectsecretaris
Gemeente Krimpenerwaard	Henny de Jong	Lid Stuurgroep
Provincie Zuid Holland	Bert Mens	Lid Stuurgroep
Waterschap HHSK	Jan Oostdam	Lid Stuurgroep
ASK	Gerrit Boer	Lid Stuurgroep
ASK	Marc Verdoold	Lid Stuurgroep
Persoonlijke Titel	Wiebren van Stralen	Lid Stuurgroep
Gemeente Krimpenerwaard	Jan Vente (niet in stuurgroep)	Verantwoordelijk wethouder gemeente Krimpenerwaard

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
wur.nl/environmental-research

Wageningen Environmental Research
Rapport 3149
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.800 medewerkers (6.000 fte) en 12.900 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AB Wageningen
T 0317 48 07 00
wur.nl/environmental-research

Rapport 3149
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.800 medewerkers (6.000 fte) en 12.900 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

